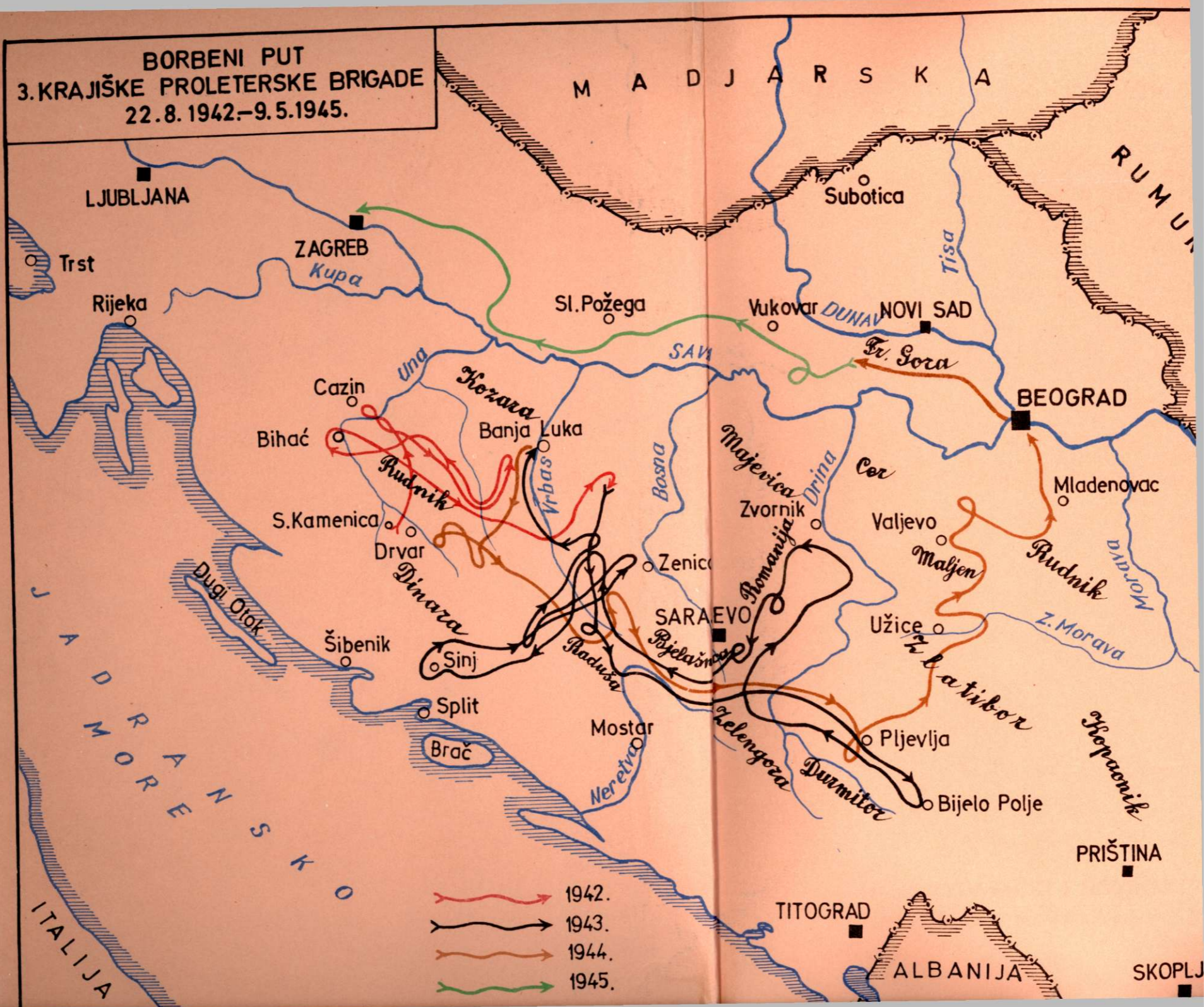

TREĆA SAVO O. TRIKIĆ
KRAJIŠKA
PROLETERSKA
BRIGADA

**BORBENI PUT
3. KRAJIŠKE PROLETERSKE BRIGADE
22.8.1942.—9.5.1945.**

- 1942.
- 1943.
- 1944.
- 1945.

VOJNOIZDAVACKI I NOVINSKI CENTAR

Načelnik
mr *Stevan* STANOJEVIĆ, pukovnik

Pomoćnik načelnika za izdavačku delatnost
Ivan MATOVIĆ, pukovnik

Biblioteka
RATNA PROŠLOST NARODA I NARODNOSTI JUGOSLAVIJE
Knjiga TRISTA ŠESNAESTA

Monografije
JEDINICA NOV I PO JUGOSLAVIJE
Knjiga STO ŠESNAESTA

UREDIVAČKI ODBOR

General-pukovnik *Rahmija* KADENIĆ, predsednik; članovi: *Ali* ŠUKRIJA, *Risto* DŽUNOV, general-pukovnici: *Milan* DALJEVIĆ i *Dako* PUAC; general-potpukovnici: *Metodije* KOTEVSKI, *Veljko* MILADINOVIĆ, *Svetozar* ORO, *Žika* STOJŠIĆ, *loco* TARABIĆ, *Fabijan* TRGO i *Avgust* VRTAR; pukovnici: *Ahmet* ĐONLAGIĆ, *Viktor* KUCAN, *Mišo* LEKOVIĆ i *Radimir* PETKOVIĆ

Glavni i odgovorni urednik
Rajko ŠARENAC, pukovnik

Urednik
Snežana TMUŠIĆ, profesor

Recenzenti
Dr *Zdravko* ANTONIĆ
Viktor KUCAN, pukovnik

Stručni redaktor
Momčilo KALEM, potpukovnik

SAVO O.TRIKIĆ

**KRAJIŠKA
PROLETERSKA
BRIGADA «**

Rječica krajiška proleterska brigada jedna je među najstarijim brigadama Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. Po redu formiranja bila je četrnaesta. Peta po redu u toku rata proglašena je proleterskom. Formiranjem Prve proleterske divizije, ušla je u njen sastav i ostala u njoj sve do kraja rata.

Pisanje monografije iziskuje poseban napor i odgovornost. Posao samo na istraživanju autentične istorijske građe, na njoj analizi i usaglašavanju, trajao je oko četiri godine. Za pojedine periode rata za ovu brigadu ne postoje nikakva dokumenta ili, ona koja postoje, najčešće su nepotpuna, jer su pisana u ratnim uslovima i na brzini. Zato je bilo potrebno izvršiti dodatna istraživanja, konsultacije i upoređivanja, kako naše, tako i neprijateljeve dokumentacije. Tome su često najviše pomogla već napisana i objavljena ratna sjećanja boraca i starješina 3. krajiške proleterske brigade.

Osnovni motiv da se prihvatim pisatija ovog dela, bio je zbog toga što sam bio borac ove Brigade od prvog dana njenog formiranja do proboja iz pete neprijateljeve ofanzive, i što sam na ovaj način želio da izrazim svu zahvalnost svim borcima i starješinama ove brigade za veliko djelo u borbi protiv okupatora i za slobodu naših naroda. Ta veličanstvena borba cjelokupnog boračkog sastava ove brigade, bila je moja najveća inspiracija.

Za oblikovanje monografije, koristio sam se i odgovarajućom raspoloživom našom i neprijateljevom arhivskom građom koja se nalazi u Vojnoistorijskom institutu, u Arhivu CK SKJ, Arhivu CK SK BiH, a ima veze sa nastankom, borbom i borbenim putem 3. krajiške proleterske brigade. Posebnu pažnju posvetio sam proučavanju dokumenata Brigade i dokumentima Štaba 1. proleterske divizije kao i dokumentima brigada koje su se nalazile u toku rata u njenom sastavu - 1. proleterske, 13. proleterske hrvatske »Rade Končar«, 3. sandžačke proleterske, 7. krajiške i 8. crnogorske brigade - te dokumenata Vrhovnog štaba NOVJ, Operativnog štaba za Bosansku krajinu, štabova 1. proleterskog i 5. udarnog korpusa. Koristio sam se i dokumentima jedinica NOVJ koje su neposredno sadejstvovala sa 3. krajiškom proleterskom brigadom u pojedinim borbama, kao i njemačka, italijanska, ustaška, domobranska, četnička i druga dokumenta koja govore o borbama sa 3. krajiškom proleterskom brigadom, odnosno 1. proleterskom divizijom

Pored ovoga koristio sam se i drugim napisima koji govore o Brigadi kao što su: zbornici sjećanja, druge monografije jedinica, hronike i studije, te mnoge knjige o ustanku i revoluciji do završnih operacija za oslobođenje Jugoslavije.

Tamo gdje su pojedini ratni događaji u zbornicima sjećanja, Hronici i u drugim napisima o brigadi bili temeljitije obrađeni, monografija se nije bavila njihovim pojedinostima, da se time ne bi ponavljale rečene istine i opteretila nepotrebnim tekstom. Nastojao sam da dam što objektivniji prikaz borbi i borbenog puta Brigade, prije svega, sa iskustvenog aspekta, ističući pozitivne strane i uspjehe na jednoj, a propuste i neuspjehe na drugoj stranu

Međutim, i pored svih nastojanja, naći će se u ovoj monografiji pomenuti i neki drugi događaji, koji nisu do kraja obrađeni iz razloga ne-

postojanja bilo kakvih dokumenata, bilo naših bilo neprijateljevih. Sa takvim stvarima će se sigurno pozabaviti budući istraživači i historičari.

Konceptijski, monografija je tako postavljena da se iz nje vide uslovi pod kojima je Brigada nastala, njeno formiranje, borbeno dejstvo, moralno-političko stanje, kadrovska popunjenost, značaj i uloga koju je odigrala u NOR-u i revoluciji Vidno mjesto, pri tome, dato je radu štabova, obostanim planovima dejstva i rasporedu naših i neprijateljevih jedinica, te rezultatima i posljedicama pojedinih borbi Sve je to protkano radom partijske organizacije, Saveza komunističke omladine Jugoslavije, Politodjela, te obavještajnih organa, organa veze, kurira, intendantskog i sanitetskog kadra, a posebno poglavlje govori o ženama boricima. Sastavni dio teksta čini skica borbenog puta Brigade i izvjestan broj skica njenih značajnijih borbenih dejstava i veći broj grupnih fotografija njenih boraca.

Iz te skice se vidi teritorijalna popuna, starosna struktura, nacionalni i socijalni sastav, školska sprema, kadrovska struktura i drugi podaci o boračkom sastavu Brigade. Poseban i vrlo značajan sastavni dio monografije čini spisak i kratki biografski podaci poginulih boraca i starješina Brigade.

Monografija je namjenjena, prije svega, narodu i boricima kraja gdje je formirana i krajeva u kojima je ratovala, te onima koji proučavaju istoriju NOR-a i revolucije i njegovanju revolucionarnih tradicija, školama, školskoj i radničkoj omladini, vojnicima i drugim. Takvoj namjeni bila je podređena koncepcija, način obrade i izlaganje.

U pisanju monografije, dobio sam veliku pomoć od većeg broja saradnika - boraca i starješina ove brigade. U istraživanju dokumentarne građe u Vojnoistorijskom institutu, bili su angažovani Braco Galin, Vinko Braniča i Jovo Grubor. Na prikupljanju i sređivanju podataka o boricima Brigade Dušan Kerkez, Ljubiša Antonijević, Milan Daljević, Slobodan Bursać, Jovica Jovičić i Petar Kresoje, a na sastavljanju spiska i podacima o poginulim Dušan Tešić i Nedo Ristić.

Zahvaljujem se drugovima Vladi Bajiću, Nikoli Pećancu, Milanu Bosniću, Nikoli Jončiću Koči, Đuri Bajiću, Milovanu Samardžiji, Ljubiši Čurguzu, Iliji Raduloviću, Bošku i Dušanu Kerkezu, Jovi Gruboru i Svetku Grbiću, bataljonskim i brigadnim starješinama iz perioda rata, kao i istoričaru Vojinu Nuvalušiću, koji su pročitali monografiju u rukopisu i, svojim konstruktivnim primjedbama i sjećanjima, pomogli mi da pojedine događaje bolje i potpunije obradim.

Posebno se zahvaljujem recenzentima Viktoru Kučanu i dr Zdravku Antoniću koji su mi dali principijelne i konkretne sugestije i pomogli da monografija bude još autentičnija.

Takođe se zahvaljujem kolektivu Vojnoizdavačkog i novinskog centra, Biblioteci »Ratna prošlost naroda i narodnosti Jugoslavije« i osoblju štamparije koji su uložili napore da ova monografija bude što kvalitetnije obrađena i na vrijeme objavljena.

Posvećujem ovaj rukopis svim boricima 3. krajiške proleterske brigade za njihova djela u narodnooslobodilačkom ratu i revoluciji - živim na čast, a poginulim na slavu i vječno sjećanje.

Autor

Prvi dio

Razvoj narodnooslobodilačkog pokreta u Bosanskoj krajini do formiranja brigade

Ustanak naroda Jugoslavije, dobro organizovan i predvođen Komunističkom partijom Jugoslavije, već u julu i septembru 1941. godine dobio je masovan karakter. Ustankom je bio obuhvaćen veliki dio teritorije u Srbiji, Crnoj Gori, Sloveniji, Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj, a nešto kasnije i u Makedoniji.

Prvih dana ustanka cijela zapadna Srbija, sem većih gradova, bila je oslobođena. U Užicu su bili smješteni Vrhovni štab Narodnooslobodilačkih i partizanskih odreda Jugoslavije (NOPOJ) i Centralni Komitet Komunističke partije Jugoslavije.

Još prije poznatog savjetovanja, održanog 26. septembra 1941. godine u Stolicama kod Krupnja, od mnogobrojnih diverzantskih grupa, gerilskih odreda i partizanskih četa, formirani su narodnooslobodilački partizanski odredi, sastavljeni od bataljona, četa i vodova.

U Bosni i Hercegovini, prvog dana ustanka bili su oslobođeni Drvar, Bosansko Grahovo i susjedni Srb u Hrvatskoj, a samo nekoliko dana kasnije, ustanak je buknuo širom Bosne i Hercegovine, kao i susjednih krajeva, Like i Banije. U Bosanskoj krajini oko Glamoča i Livna, na Kozari, u Janju i Podgrmeču, u istočnoj Bosni, u Šekovićima, na Romaniji, Majeveci i Ozrenu kod Doboja; u istočnoj Hercegovini oko Nevesinja, Gackog, Bileća i Trebinja.

U jugozapadnom dijelu Bosanske krajine, već prvih dana stvorena je velika slobodna teritorija sa centrom ustanka u Drvaru. Masovnost ustanka u Bosanskoj krajini rezultat je dobrih priprema od KPJ, koje su bile naročito intenzivne poslije Partijskog savjetovanja na Šehitlucima kod Banje Luke 8. juna 1941. godine. Na tom savjetovanju razrađen je program rada u duhu odluka Majskog savjetovanja Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije na pripremama naroda za ustanak.

U većini predratnih srezova u Bosanskoj krajini, prije početka ustanka, formirana su sreska i opštinska povjereništva za pripremu ustanka, a u nekim srezovima i gerilski odredi.

U prvim danima ustanka najviše uspjeha postigli su gerilski odredi na području srezova Bosansko Grahovo i Bosanski Petrovac, sa centrom ustanka u Drvaru, gdje je radnički pokret, prije rata, bio razvijen i gdje su komunisti uspjeli na vrijeme izvršiti sve neophodne pripreme za oružanu borbu.

*

U Drvar je 22. juna stigao Velimir Stojnić, član Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu i prenio članovima Sreskog komiteta KPJ za srez Bosansko Grahovo odluku Oblasnog komiteta KPJ da je Ljubo Babić, koji se od ranije nalazio na radu u Drvaru kao delegat Oblasnog komiteta KP, određen za vojnog povjerenika za srez bosanskograhovski. U isto vrijeme, za vojnog povjerenika za srez Bosanski Petrovac određen je Zdravko Celar.¹ Imenovani su i opštinski vojni povjerenici za Drvar, Bosanski Petrovac, Bosansko Grahovo, Prekaju i Glamoč. Stvorena je i mreža vojnih povjerenika u svim većim selima na području oba sreza ili za grupu manjih sela. Sređeni su i podaci o raspoloživom naoružanju koje je ostalo na ovome terenu za vrijeme povlačenja Dinarske divizije Jugoslovenske vojske u aprilskom ratu.

Prorađen je i objašnjavan Proglas CK KPJ, izdat povodom napada Njemačke na Sovjetski Savez.

Uspostavljene su i međusobne veze sa rukovodstvima ustanka u Srbu, Donjem Lapcu, Glamoču i Livnu, s kojima je ugovorena zajednička i jedinstvena akcija za početak oružane borbe.

U selo Bukovaču kod Bosanskog Petrovca stigli su 18. jula Osman Karabegović i Josip Mažar Šoša. Oni su Ljubi Babiću prenijeli novu direktivu Oblasnog komiteta KPJ, da se od ljudstva koje je spremno za borbu, formiraju gerilski odredi na čelu sa vojnim i političkim rukovodstvom, izgrade vojni logori i da se umjesto vojnog povjerenika osnuju sreski štabovi gerilskih odreda na području oba sreza.²

U Štab gerilskih odreda za Bosansko Grahovo određeni su: za komandanta Ljubo Babić, a za političkog komesara Vaso Trikić. Za zamjenika komandanta Milutin Morača, a za zamjenika političkog komesara Milan Bursać.

U Štab gerilskih odreda za Bosanski Petrovac određeni su: za komandanta Zdravko Celar, a za političkog komesara Ilija Došen. Za zamjenika komandanta odreda Vaso Kelečević, a za zamjenika političkog komesara Jovo Kecman Trnjo.

Od 22. do 25. jula na području sreza Bosansko Grahovo formirano je sedam gerilskih odreda³ jačine od 25 do 80 boraca, sa preko 350 pušaka i nekoliko desetina puškomitraljeza. Svaki odred nosio je naziv svog sela ili mjesta na kome je formiran, kao na primjer: »Kamenički« po selu Kamenica ili »Javorje« po mjestu formiranja. Neki od odreda imali su i druge nazive, kao na primjer »Strijela« i »Munja«.

Pored boraca koji su do tada svrstani u gerilske odrede, na terenu sreza Bosansko Grahovo nalazilo se još oko 150 naoružanih ljudi,

¹ Zdravko Jovana Celar, rođen 1917, u s. Rašinovcu kod Bosanskog Petrovca, Srbin, službenik, jedan od organizatora ustanka u Bosanskom Petrovcu, komandir Grmečke proleterske čete, komandant Prvog krajiškog proleterskog bataljona. Poslije borbe na Motajici, 8. juna 1942, pošto je bio uhvaćen od četnika, strijeljan je 10. juna u selu Rakovcu kod Prnjavora.

² *Krajiške brigade*; Ljubljana, 1954, str. 67-68.

³ Stenografske bilješke - sjećanja grupe aktivista radničkog pokreta i organizatora ustanka u Drvaru i Bosanskom Petrovcu - Vojnoistorijski institut, Beograd k. 199, br. dok.

spremnih da se na poziv rukovodstva ustanka ili samoinicijativno svrstaju u gerilske odrede. To se i dogodilo dva do tri dana poslije početka ustanka.

Jednovremeno, sve pripreme za početak ustanka izvršene su i u petrovačkom srezu i susjednim rejonima - Glamoču, Livnu, Ključu, u Podgrmeču i u susjednim opštinama Like. Sačinjeni su spiskovi ljudi po selima koji su imali oružje, kao i onih koji su bili spremni da na poziv rukovodilaca ustanka stupe u borbu.

Sva nastojanja Štaba gerilskih odreda i sreskih komiteta KPJ da uspostave neposrednu vezu s oblasnim rukovodstvom u Banjoj Luci i izvještaju ga o izvršenim pripremama za početak ustanka, nisu urodila plodom.

Međutim, nepredviđen događaj odredio je vreme za početak ustanka. Naime, 26. jula u 15,30 sati, blizu željezničke stanice Pasjak,⁴ na pola puta između Drvara i Oštrelja, jedna grupa naoružanih ljudi koji nisu bili uključeni u gerilske odrede, napala je automobil bojnika Ferdinanda Konrada, koji se poslije obilaska domobranske satnije u Drvaru vraćao u Prijedor. Tom prilikom ubijeni su bojnici i njegova žena, a ranjen je natporučnik Fragner, dok je nepovređeni vozač uspio pobjeći i obavjestiti o događaju oružničku postaju u Oštrelju.

Dva sata kasnije iz Drvara je, na mjesto događaja, upućeno 50 domobrana, 7 ustaša i 5 oružnika, na čelu sa natporučnikom Vladimirom Kučišem i oružničkim narednikom Ivanom Kraljevićem. Odmah poslije dolaska organizovali su hapšenje i saslušavanje mještana koji su se zatekli u obližnjim zaseocima sela Crljivica.

U to vrijeme su se u gerilskom logoru u rejonu Kovin vršak nalazile tri desetine Crljivačko-zaglavičkog odreda, koje su pod komandom političkog komesara Miloša Bauka Milkana i zamjenika komandanta odreda Milana Bosnića napale domobransko-ustašku jedinicu, razbile je i natjerale u Drvar. To je u stvari bio početak oružanog ustanka naroda Drvara i susjednih krajeva.

Dalje se nije moglo čekati. Zato je Štab gerilskih odreda na zajedničkom sastanku, koji je održan u šumi zvanoj Oklinak iznad sela Kamenice (sjeverne padine Bobare), oko 22 časa 26. jula, donio odluku da se, 27. jula u 3 sata po već linapred pripremljenom planu, napadne neprijateljev garnizon u Drvaru i posade u Oštrelju, Prekaji, Resanovcima, Borovači, Bosanskom Grahovu, Trubaru i Martin Brodu.⁵ Odmah su upućeni kuriri za Bosansko Grahovo, Srb, Bosanski Petrovac i Glamoč da tamošnja rukovodstva obavijeste o novonastaloj situaciji i vremenu za početak ustanka u Drvaru i široj okolini.

Napad na neprijateljev garnizon u Drvaru, u koji je do 18. jula stigla kompletna 3. domobranska satnija⁶ 1. posadne bojne iz Prijedora i, u kojem se nalazilo oko 200 domobrana i ustaša, manji broj oružnika i ustaške milicije, otpočeo je u planirano vrijeme. Do 17 časova, 27. jula,

⁴ Telefonski izvještaj satnika Gržete (Arhiv Vojnoistorijskog instituta) u daljem tekstu: A VII, k. 1, br. dok. 26/1 i k. 1994, br. dok. 1/1.

⁵ Isto.

⁶ Isto.

likvidirano je glavno uporište domobranske satnije Sokolana.⁷ Gubici: 25 poginulih ustaša i 5 domobrana, a ostatak zarobljen.⁸

U napadu su učestvovali: gerilski odredi: Javorje, Kamenički, deo Crljivačko-zaglavičkog, Mokronoški i gerilski odred Vidova sela. To je bio prvi grad u Bosni i Hercegovini koji su oslobodili ustanici. Dvadeset sedmi jul uzima se kao početak ustanka u Bosni i Hercegovini. U isto vrijeme, drugi dio Crljivačko-zaglavičkog odreda likvidirao je ustaško uporište u Oštrelju.

U toku dana likvidirana su i ostala uporišta u Drvaru, sem jednog. Iz fabrike celuloze direktor, inženjer Mirko Karaman, davao je otpor, ali je i to uporište likvidirano 28. jula prije podne, kada je Drvar konačno oslobođen.

U toku 27. jula, i odmah poslije oslobođenja Drvara i Oštrelja, aktivirani su gerilski odredi u petrovačkom srezu - u rejonima sela: Krnjeuše, Vrtoča, Bravskog i drugima. Od boraca iz Kolunića, Drinića i Bukovače, formiran je odred jačine oko 70 boraca pod komandom Jovana Dronjka, oficira Jugoslovenske vojske i zajedno sa odredima koji su stigli iz Drvara, obrazovali 28. jula zajednički front prema Bosanskom Petrovcu.

U ustanak se uključilo i stanovništvo Ličkog Petrovog Sela i Plitvičkih jezera, oko 3.000 ljudi, koje je ustaška vlast 30. juna i 1. jula 1941. preselila na područje Drvara i Kulen Vakufa.⁹

Likvidirana su i neprijateljeva uporišta u Prekaji, Resanovcima, Trubaru, Borovači i Martin Brodu. Pod pritiskom ustaničkih snaga, ustaše su 28. jula napustile Srneticu. Poslije kratkotrajne borbe oslobođeni su i Potoci.¹⁰ Jedan dio ustanika iz Prekaje i ustanici iz glamočkog kraja, oslobodili su 30. jula Glamoč.¹¹

Nekoliko dana kasnije, svi zarobljeni domobrani u Drvaru, pušteni su kućama, s tim što su po grupama, uz dobro obezbjeđenje, sprovedeni preko slobodne teritorije. Ponijeli su sa sobom svu svoju opremu i pribor, ali im je oduzeto oružje.

O ulozi Drvara i okoline u ustanku 1941. i kasnije, vrhovni komandant NOV i POJ, drug Tito, između ostalog kaže:

»... Drvar spada - iako u našoj zemlji ima mnogo gradova i sela u kojima je buknuo narodni ustanak - u onaj mali broj mjesta u kojima su od prvih dana ustanka 1941. godine do svršetka rata bila žiža narodnog ustanka; Drvar je bio mali grad koji je čvrsto nosio buktinju revolucionarno-oslobodilačkog pokreta u našoj zemlji«. I dalje:

»... U Drvaru, kao i u ostalim našim krajevima, radnici koji su sačinjavali njegovo jezgro i seljaci iz okoline koji su jednovremeno bili i radnici, istupili su jedinstveno u borbi protiv nadmoćnijeg neprijatelja. I dok

⁷ Izvještaj poručnika Ivana Grosa o stanju satnije za vrijeme borbe na Oštrelju. AVII, k. 61, br. dok. 6/4.

⁸ Isto.

⁹ AVII, k. 84, br. dok. 3/54 - Izvještaj o vanjskoj i unutrašnjoj situaciji za prvu dekadu 1941. godine.

¹⁰ Telefonski izvještaj Vrbaskog divizijskog područja od 28. jula 1941. - Arhiv VII, k. 1, br. dok. 28/1.

¹¹ Stenografske bilješke - sjećanja grupe aktivista radničkog pokreta i organizatora ustanka u Drvaru i Bosanskom Petrovcu.

*smo se mi još nalazili u srpskim planinama i selima, dok smo se tamo još borili, mi smo znali za Drvar i njegovu upornu borbu. Vjerujte da smo se mi pred srpskim narodom ponosili onim što je Drvar i narod ovoga kraja dao već u prvim danima naše velike oslobodilačke borbe 1941. godine».*¹²

Pošto je likvidirao neprijateljevo uporište u Trubaru, Trubarski gerilski odred razbio je 27. jula jednu kolonu koja je stigla vozom iz Knina, a bila upućena u Drvar. Produžio je gonjenje neprijatelja i izbio pred Strmicu, sjeverno od Knina u Dalmaciji. Sa Grahovskim gerilskim odredom, sutradan, 28. jula, oslobodili su Plavno i izbili nekoliko kilometara ispred Knina.¹³

Jednovremeno je ustanak buknuo i u susjednoj Lici. Oslobođeni su Srb, Lapac, Udbina i druga mjesta. Nekoliko dana kasnije, ustanak je buknuo u Podgrmeču, na Kozari, Janju, Manjači i u srednjoj Bosni, gdje su formirani jaki ustanički centri. Ustanici su vršili pritisak na neprijateljeve garnizone, rušili pruge i mostove, zarušavali puteve i izvodili raznorazne diverzije na području cijele Bosanske krajine i u susjednoj Lici.

Tako je već prvih dana ustanka na području jugozapadnog dijela Bosanske krajine stvorena slobodna teritorija, oivičena linijom: istočno od Glamoča - Čardak - Ribnik - sjeverne padine Grmeč planine - uključno Krnjeuša i Vrtoče - Kulen Vakuf, Lapac, Zrmanja - Šegotino vrelo (kod Knina) - Kozjak - greben Dinare - s. Sajkovići (u Livanjskom polju) - Medena selišta.

Jednovremeno s oružanom borbom, rukovodstvo ustanka radilo je i na organizaciji nove narodne vlasti. Već 30. jula 1941. umjesto starih, od naroda odbačenih i razvlašćenih organa vlasti, formirano je u Drvaru Narodno vijeće od 9 članova.¹⁴ To je bio prvi organ narodne vlasti u Bosni i Hercegovini, koji je preuzeo sve zadatke oko organizovanja života i rada na oslobođenoj teritoriji. U isto vrijeme oformljena je i jedna od prvih propagandno-informativnih institucija u NOR-u - Gerilski informativni biro, koji je 3. avgusta, izdao list »Gerilac«,¹⁵ prvi partizanski list u Bosni i Hercegovini. List je svakodnevno donosio vijesti sa frontova iz zemlje i inostranstva, pretežno, s istočnog fronta, u napisima kojima je objašnjavana linija KPJ u narodnooslobodilačkoj borbi, i stavovi o raznim unutrašnjim problemima. Na taj način list je odigrao veliku ulogu u podizanju borbenog morala masa i jačanju njihove političke svijesti.

U političko-propagandnom radu, naročita pažnja posvećena je stvaranju i jačanju bratstva i jedinstva naroda Jugoslavije. Tako, na primjer, u proglasu Štaba gerilskih odreda domobranskoj vojsci, iz avgusta mjeseca 1941. jasno se ističe:

»... Mi smo narodnooslobodilačka gerilska vojska (partizanska) koja se digla protiv Pavelića i njegovih gospodara Njemačkih i Italijanskih oku-

¹² Josip Broz Tito: *Govori i članci*, knj. 5, Zagreb, 1959, strana 56-57.

¹³ Izvještaj izaslanika župe Knin o događajima oko Knina - Arhiv VII, knj. 85, br. dok. 26/2.

¹⁴ Sjećanja Vase Trikića, predsjednika Vijeća - »40 godina«, Zbornik sjećanja, knj. 7, Beograd, 1961, strana 18-20.

¹⁵ Na prijedlog političkog komesara Drvarske brigade od 7. oktobra 1941, list je dobio ime »Bosanski partizan«.

patora ... Naša borba nije uperena protiv Hrvatskog naroda, nego zajedno sa Hrvatskim narodom, protiv tuđinskih okupatora i domaćih izdajnika, ... sa nama su svi poštene Hrvati i Muslimani, koji se na stotine bore u našim redovima, s nama su svi Slovenci, Crnogorci i Makedonci».¹⁶

Postojanje ovako snažnog ustaničkog žarišta sa centrom u Drvaru, pospješilo je dalji uspon i organizaciono učvršćenje ustanika u susjednim rejonima - u Podgrmeču, na Kozari, Pljevi, Janju, susjednoj Lici i šire.

Brz razvoj ustanka u Bosanskoj krajini i uspjesi koje je postigao narodnooslobodilački pokret (NOP) u ovome kraju, doveo je u pitanje opstanak ustaškog režima u cijeloj ovoj oblasti. Radi toga je ustaška komanda u Zagrebu, odmah poslije oslobođenja Drvara, vrlo oštro reagovala. U prvim izvještajima ustaške vlasti od 27. jula, broj ustanika cijeni se na 2 do 3 hiljade, a već sutradan na 9.000 boraca.¹⁷ Ustaškim snagama lociranim na ovom području, upućena su 27. jula pojačanja:¹⁸ ustaška satnija iz Sremske Mitrovice u Srneticu, a zatim domobranske jedinice: jedna satnija iz Travnika u Srneticu; jedna satnija iz Banje Luke na Bravsko; jedan vod iz Prijedora u Gornju Sanicu, jedna satnija iz Bihaća u Bosanski Petrovac i jedna satnija iz Gospića u Donji Lapac.

Međutim, intervencija ustaša i domobrana potpuno je propala. Oni se nisu mogli suprotstaviti ustanicima. Gerilski odredi su 31. jula razbili celu grupaciju neprijateljevih vojnika koja je intervenisala na pravcu Srnetice.¹⁹ Već, 3. avgusta u rejonu Vrtoče, na putu Bosanski Petrovac - Bihać, ustanici su zarobili prvu haubicu kalibra 105 mm,²⁰ koja je poslije nekoliko dana prebačena na Oštrelj.

Kada je neprijatelj 2. avgusta ponovo prešao u napad da razbije ustanike i zauzme Drvar na pravcu Srnetica - Oštrelj, ustanici su razbili četiri kompletne ustaško-domobranske satnije, oko 600 vojnika,²¹ i natjerali ih u bjekstvo.

Napad gerilskih odreda Drvara i Bosanskog Petrovca u dva navrata, 3. i 8. avgusta, na garnizon u Bosanskom Petrovcu, u kome je bilo oko 400 vojnika raznih rodova vojske, zbog nedovoljnog iskustva rukovodstva i slabog sadejstva, nije uspio. Poslije neuspjelog napada, ustaški garnizon potpuno je blokiran.²²

U Zdenom dolu, na putu Ključ-Bosanski Petrovac, veća grupa gerilaca koju su sačinjavali Drvarčani pod komandom Marka Srdića i Dušana Bauka²³ i gerilci iz obližnjih zaselaka, svi pod komandom Milana Zorića, potpuno su razbili 9. avgusta neprijateljevu kolonu koja je pre-

¹⁶ Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu (u daljem tekstu: Zbornik), tom 4, knj. 1, strana 35.

¹⁷ AVII k. 1, br. dok. 27/1, i 28/1 - telefonski izvještaj oružničkog zapovjedništva iz Banje Luke, od 27. 7. 1941. i 28. 7. 1941.

¹⁸ Isto.

¹⁹ AVII, k. 1, mikrofilm (Muzej NOR), snimci 62 i 63.

²⁰ Zbornik, tom 4, knj. 1, strana 19.

²¹ AVII, mikrofilm (Muzej NOR) snimci 64 i 65.

²² Izvještaj Komande Petrovačkog odreda od 3. i 8. avgusta 1941. AVII, Mikroteka (Muzej NOR), film jedan, snimci 64 i 6 i Izvještaj pukovnika Matagića, zapovjednika posade Petrovac od 9. 8. 1941 - AVII, k. 1, br. dok. 9/2.

²³ Dušan Bauk, rođen 1914. u selu Sipovljani kod Drvara, rudarski radnik, obavještajni oficir 10. krajiške brigade, poginuo na planini Golija aprila 1944. Marko Srdić, rođen 1915, u s. Zaglavica, ratni komandant 10. krajiške brigade.

vozila municiju i opremu opkoljenom garnizonu u Bosanskom Petrovcu. Tom prilikom spaljeno je 7 kamiona i zaplijenjeno 34 sanduka municije za haubicu, 33 sanduka ručnih bombi, 4 puškomitraljeza, 60 pušaka, 100.000 pušanih metaka i druge ratne opreme. O tom događaju u izvještaju Vrbaskog divizijskog područja od 10. avgusta 1941. stoji, da je od 120 domobrana i 2 oficira samo njih 29 uspjelo pobjeći u Ključ.²⁴ Slične akcije ustanici su izvodili i na drugim pravcima.

Da bi spriječilo dalje širenje ustanka, ustaško zapovjedništvo kopnene vojske tzv. NDH, naredilo je 30. jula zapovjedništvu Vrbaskog i Jadranskog divizijskog područja i Gospićkog zdruga da odmah preduzmu akciju« ... u svrhu gušenja pobune«. Prema ovoj naredbi²⁵ trebalo je da: Vrbasko divizijsko područje sa svojim trupama »preduzme akciju u zoni između rijeke Une i Sane i razbije pobunjenike na liniji Lisina - Potoci - Srnetica - Oštrelj i kod s. Krnjeuše, i da ovlada rejonom Drvara«. Gospićki zdrug »... da se što prije spoji sa četama Kninske posade i čvrsto osigura raskrsnice komunikacija kod željezničke stanice Stari Lovinac kod Gračaca i željezničke stanice Zrmanja«, a da trupe Jadranskog divizijskog područja« ... osvoje što prije sjeverni dio Glamočkog polja i selo Grkavce i izvida dalje u pravcu Stekerovaca i Bosanskog Grahova«.

Od 27. do 31. jula 1941. prema centru ustanka - Drvaru, upućene su 23 satnije i 3 artiljerijske baterije, koje su imale zadatak da uguše ustanak. U te jedinice nisu uračunate snage koje su upućene u susjedna ustanička mjesta u Lici: Srpcu, Lapcu i Gračacu. Ove snage upućene su iz sljedećih mjesta: Banje Luke, Prijedora, Bihaća, Bosanske Krupe, Ključa, Knina, Sinja i Livna, Bjelovara, Osijeka, Vukovara, Sremske Mitrovice, Siska, Travnika, Mostara, Trebinja i Karlovca.

Međutim, ni ta akcija ustaško-domobranskih snaga nije uspjela. Naprotiv, zahvaljujući dobroj organizaciji, uspjesima i hrabrosti ustanika, Drvar s okolinom ubrzo je postao vojni, politički, ekonomski i kulturni centar ustanka na većem dijelu Bosanske krajine i Like.

Na prijedlog Marka Oreškovića,²⁶ člana CK KPJ, koji je tih dana došao u Drvar, rukovodstvo ustanka je 19. avgusta 1941. od mnogobrojnih gerilskih odreda, koji »nisu bili čvrsto povezani« i čija dejstva nisu bila dobro usklađena - formiralo »Prvu brigadu za oslobođenje krajeva Bosne i Like« - Drvarsku brigadu. Bila je sastavljena od 8 bataljona, naružanih sa preko 4.000 pušaka, 200 automatskih oružja i jednim topom, te dovoljnom količinom municije.²⁷ Bataljoni su držali položaje: jedan prema Bosanskom Petrovcu, dva prema Lapcu i Srbu, dva prema Kninu i Vrliki, a dva prema Glamoču i Livnu. Kasnije je u tu brigadu uključen još jedan bataljon, koji je držao položaj prema Ključu. Štab gerilskih odreda preimenovan je u Štab Drvarske brigade.

Komandant Brigade bio je Ljubo Babić, a politički komesar Veljo Stojnić. Zamjenik komandanta bio je Milutin Morača, a zamjenik političkog komesara Vaso Trikić.

²⁴ Izvještaj Štaba Vrbaskog divizijskog područja od 10. avgusta 1941 - AVII, k. 1, br. dok. 9/2-9.

²⁵ AVII, k. 84, br. dok. 6/2.

²⁶ Marko Orešković, ubijen od grupe izdajnika u prvoj polovini februara 1942. u s. Oči-jevo kod Drvara.

²⁷ Izvještaj komandanta Drvarske brigade Ljube Babića.

Reorganizacija jedinica i objedinjavanje komandovanja svim jedinicama od Grmeča do Dinare i od Cincara do unske pruge, imalo je veliki politički i vojnički značaj za jačanje NOP-a u ovom kraju.

Takav razvoj događaja natjerao je ustašku komandu da u drugoj polovini avgusta otpočne sa drugom, po redu, ofanzivom uz angažovanje daleko jačih snaga, usmjerenih na centar ustanka Drvar, da bi se u potpunosti uništile ustaničke snage. Prema zapovjesti Ministarstva hrvatskog domobranstva, napad iz pravca Bosanskog Petrovca, Gospića, Knina, Livna, Jajca i Mrkonjić-Grada trebalo je otpočeti 19. avgusta.²⁸ Glavne snage u jačini od 5.500 vojnika, pod komandom generala Rumlera, koncentrirane u rejonu Bosanskog Petrovca, dobile su zadatak da skrše otpor ustanika u rejonu Oštrelja na prilazima Drvaru, a da osvajanje samog grada i okoline prepuste dobro pripremljenoj ustaškoj bojnoj pukovnika Jasenskog, koja je dobila »specijalni zadatak« i upućena iz Zagreba za Drvar.²⁹ Zbog slabo izvršenih priprema, ofanziva nije počela u planirano vrijeme. Izgubljeno vrijeme iskorišteno je za psihološke pripreme. Tako su, 20. avgusta, neprijateljevi avioni bacili na položaje ustanika i slobodnu teritoriju letke³⁰ ove sadržine:

»Hrvatsko domobranstvo stiglo je između Une i Sane da uvede mir i red. Pučanstvo mnogih sela vratilo se već svojim ognjištem na redovan posao. No vi iz Drvara zaslijepljeni anglo-komunističkom promidžbom (propagandom) stupili ste u borbu koja, kako sami vidite, nema nikakvog izgleda na uspjeh. Čekalo se do sada da poslušate savjete koje vam je dala državna vlast posljednjih dana preko letaka da se pokorite, no vi te savjete nijeste poslušali. Pozivate se posljednji put da položite oružje i da se predate, jer se neće imati obzira prema nikome. Svaki onaj, koji se zatekne u pobunjeničkom području biti će strijeljan. Sami ćete biti krivi za sudbinu vašu i vaših domova, koji će biti spaljeni i srušeni sa zemljom. U Bihaću, dne 20. avgusta 1941«.

Napad sa pravca Bosanskog Petrovca počeo je 23. avgusta izjutra,³¹ u tri kolone: srednja i ujedno glavna kolona, nastupala je pravcem Bosanski Petrovac - Oštrelj - Drvar; desna, iz rejona Medenog polja sjevernim padinama planine Osječenice prema Bastaškom dolu i Torbičinom vagancu i, lijeva, preko s. Bukovače i Drinića obuhvatom sa sjeveroistoka na Oštrelj.

Do kraja dana, glavna kolona zauzela je Oštrelj i ugrozila Drvar. Međutim, upornom odbranom Drvarskog bataljona »Sloboda«, pod komandom Milutina Morače i vještim i energičnim protivnapadom, posebno bataljonske rezerve pod komandom Slavka Rodića,³² operativnog oficira Štaba Bataljona, neprijatelj je razbijen i prisiljen na odstupanje. Razbijena je, takođe, i desnokrilna kolona u rejonu Osječenice 25. avgusta tako da je ofanziva na ovom sektoru potpuno propala.

²⁸ Zbornik, tom 4, kni. 1, strana 571-573.

²⁹ Isto.

³⁰ AVII, k. 1, br. dok. 20/2.

³¹ Izvještaj Štaba bataljona »Sloboda« - AVII k. 1700 br. dok. 23-1/1.

³² Slavko Rodić, rođen 1918. u Drvaru, komandant Petog krajiškog korpusa, poslije rata komandant Armije i zamjenik načelnika Generalštaba. Umro 1949. u Beogradu, narodni heroj.

Samo na pravcu Bosanski Petrovac - Oštrelj neprijatelj je, po vlastitom priznanju, imao preko 200 poginulih i više ranjenih.³³ Pored velikog broja pušaka zaplijenjeno je 6 teških mitraljeza, koji su pripadali pratećoj četi i 6 puškomitraljeza.³⁴ Nekoliko dana kasnije, general Rumler je, u izvještaju o svojim jedinicama, rekao:

»Ovdašnje čete, iscrpljene uslijed stalnih akcija, nepogoda, bolesti i slabe opreme, nesposobne su za svaku akciju, pa bi ih trebalo žurno smijeniti«, i dalje »... duh i disciplina vrlo loši.«³⁵

Za početni period ustanka na području jugozapadnog dijela Bosanske krajine, karakteristično je to, da je rukovodstvo ustanka radilo vrlo dobro, organizovano i potpuno samostalno donosilo sve odluke po vojnim i političkim pitanjima, bez direktne veze sa Oblasnim rukovodstvom, sve do prve polovine avgusta, kada je veza uspostavljena. Željeznički saobraćaj od Ličke Kaldrme, preko Drvara do Srnetice normalno je funkcionisao. U to vrijeme telefonske i kurirske veze na oslobođenoj teritoriji funkcionisale su vrlo dobro, bez obzira na razdaljinu, slabu putnu mrežu i konfiguraciju zemljišta, sve do 25. septembra, kada su Italijani ponovo okupirali Drvar i okolna mjesta. Već prvih dana ustanka sa svih strana pristizali su kuriri i predstavnici ustanika iz okolnih krajeva, pojedinci i grupe ljudi, koji su tražili pomoć i razne savjete. Dobro su bile organizovane i obavještajna i bezbjednosna služba. Isto tako, bila je dobro organizovana sanitetska služba i ishrana vojske i naroda, kao i svi ostali poslovi za normalan život i rad vojske i naroda u ratnim uslovima. To se postiglo zahvaljujući, prije svega, izvanrednom zalaganju i savjesnom radu kadrova određenih za te poslove, kao i tome što su u Drvaru i Oštrelju zaplijenjene velike količine svih vrsta materijalnih sredstava, koja su racionalno i planski korištena.

Do 26. avgusta odbijeni su napadi neprijatelja i na svim drugim sektorima. Inicijativa je prešla, u potpunosti, na stranu ustanika. Od toga dana, do 10. septembra, partizanski bataljoni naročito na petrovačkom i kulenvakufskom sektoru, izveli su njih uspješnih akcija, kao i u susjednim rejonima oko Lapca i Srba, Jajca i Mrkonjić-Grada, koji su, inače, dejstvovali pod komandom Drvarske brigade.

Poslije ispaljene dve granate iz zaplijenjene haubice i snažnog juriša ustanika razbijena je 9. avgusta ustaška satnija i oslobođena je Krnjeuša.³⁶ Istog dana oslobođen je i Bjelaj u kome je živjelo, pretežno, muslimansko stanovništvo, koje je i poslije oslobođenja ostalo da živi u selu. Odmah je formiran NO odbor, koji se starao o životu i radu seljaka.³⁷

Šipovo kod Jajca oslobođeno je 27. avgusta. Zarobljeno je 100 domobrana, zaplijenjena jedna haubica, 6 teških mitraljeza i druga ratna oprema,³⁸ a 28. avgusta, oslobođeno je i Jezero³⁹ kod Jajca. Zahvaćeni

³³ Izvještaj poručnika Stjepana Vlajinića - Arhiv VII, k. 1, br. dok. 29/2.

³⁴ Izvještaj Štaba bataljona »Sloboda«, tom 4, knj. 1, str. 105.

³⁵ Izvještaj generala Rumlera - Arhiv VII, k. 2, br. dok. 2/1.

« AVII, k. 1, br. dok. 9/2-18.

³⁷ »Gerilac« br. 4 od 14. 8. 1941. - AVII, k. 88, br. reg. 3/3 - pismo Slavka Rodića.

³⁸ Situacioni izvještaj od 27. kolovoza 1941. - AVII, k. 1, br. dok. 28/2 i izvještaj Bataljona »Sloboda« - AVII, k. 1700, br. dok. 38-1/2.

³⁹ Zbornik: tom, 4, knj. 1, strana 641.

panikom, ustaše i domobrani su 29. avgusta napustili Mrkonjić Grad.⁴⁰

Noću, 31. avgusta na 1. septembar, oslobođeno je Vrtoče. Neprijatelj je bio potpuno iznenađen. Domobrani su bježali goli i bosi samo da bi spasili živote.⁴¹ Posada u Vrtoču imala je 120 poginulih domobrana i 7 oficira. Zarobljena su 2 oficira i 30 domobrana.

Zaplijenjena su 3 teška mitraljeza i 7 puškomitraljeza, veći broj pušaka i ostale opreme.⁴²

U rejonu Kulen Vakufa, pod pritiskom Drugog bataljona i ličkih odreda početkom septembra, likvidirano je nekoliko uporišta u dolini Une.

Poslije vrlo žestokih borbi 6. septembra 1941. oko Dulibe i na prilazima mjestu, oslobođen je Kulen Vakuf.⁴³ U napadu su učestvovali i ustanici iz Like pod komandom Stojana Matića.⁴⁴ Pošto su od početka ustanka bili opkoljeni u Kulen Vakufu i živili u blokadi, ustaše i domobrani su pod komandom satnika Vebera, noću, 5/6. septembra, pokušali proboj iz blokade i krenuli u pravcu Vrtoča za Bihać.⁴⁵ Sa sobom su povelili veći broj ljudi, žena i djece. U tim borbama zarobljen je satnik Josip Kniha, koji je s ostalim zarobljenicima poslat u Drvar.⁴⁶ U borba od Kulen Vakufa od Vrtoča poginulo je preko 300 ustaša i domobrana. Stradao je i jedan dio stanovništva koji se našao u koloni.⁴⁷

U međuvremenu je propao i posljednji pokušaj 2.000 ustaša,⁴⁸ da zajedno s ustašama lociranim u Glamoču, prodru s tog pravca na oslobođenu teritoriju i zauzmu Drvar.⁴⁹

Jednovremeno sa razvojem ustanka u širem rejonu jugozapadnog dijela Bosanske krajine i istočne Like, njime je bila obuhvaćena i cijela teritorija Podgrmeča, Kozare, Janja i srednje Bosne, oivičena srednjim tokom rijeke Vrbasa, istočno rijekom Bosnom, sjeverno rijekom Savom a zapadno rijekom Unom. Likvidirane su sve ustaške i oružničke posade stacionirane u većim mjestima. Neprijatelj je natjeran u gradove, na koje su ustanici vršili vrlo jak pritisak, rušili komunikacije i napadali na neprijateljeve transporte. Na oslobođenoj teritoriji formirani su sreski, opštinski i seoski Narodnooslobodilački odbori (NOO). Svi pokušaji neprijatelja da uguši NOP u ovim krajevima, nisu uspjeli. U vezi s tim opunomoćenik poglavnika za Bosnu i Hercegovinu, general-poručnik Lukac u telegramu od 13. septembra kaže: »da su oružane snage NDH preslabe za uspješno gušenje ustanka«.⁵⁰

⁴⁰ Telegram Velikog župana Kadića - AVII, k. 1, br. dok. 30/1.

⁴¹ Zbornik, tom 4, knj. 1. br. dok. 1, 79, 182. - Naredba Štaba Bataljona »Sloboda«.

⁴² Zbornik, tom 4, knj. 1. br. dok. 305, 676, Izvještaj Oružničke pukovnije od 4. 9. 1941.

⁴³ Zbornik, tom 5, knj. 1, br. dok. 114 i 133 - Izvještaj Štaba gerilskih odreda za Liku od septembra 1941.

⁴⁴ Stojan Matić, poginuo 27. februara 1943. u borbi za oslobođenje Lapca, narodni heroj.

⁴⁵ Situacioni izvještaj za 6. septembar 1941 - Arhiv VII, k. 1. i k. 2, br. dok. 6/1.

⁴⁶ AVII, k. 2. br. dok. 12/1 - Izvještaj Vrbaskog divizijskog područja od 10. 9. 1941.

⁴⁷ Zbornik, tom 4, knj. 1, str. 237-238.

⁴⁸ Dopis ustaškog pukovnika Lukca - AVII, k. 2. br. dok. 8/1.

⁴⁹ AVII, k. 2, br. dok. 6/1.

⁵⁰ AVII, k. 2, br. dok. 11/1-2.

Takav razvoj događaja natjerao je italijanske okupatore da, krajem avgusta 1941, otpočnu s pripremama za posjedanje oslobođene teritorije u Bosanskoj krajini i Lici, kao i u drugim krajevima. U Livno je već 21. avgusta stigao jedan bataljon talijanske vojske.⁵¹

U Zagrebu je 29. avgusta sklopljen sporazum o zajedničkoj akciji između predstavnika Italije i NDH/²

Poslije potpisivanja tog sporazuma, Italijani su razvili vrlo živu političko-propagandnu aktivnost da bi unijeli razdor u narod i u gerilske odrede. Oslanjajući se na nosioce politike velikosrpske buržoazije, koju je oslobodilački pokret smrtno uplašio, Italijani su se, pored ostalog, koristili i nekim vidovima materijalne pomoći narodu u nekim mjestima i podmićivanjem pojedinaca.

U tome su se prvi aktivirali velikosrpski elementi u Kninskoj krajini i Lici, a zatim i u cijeloj jugozapadnoj Bosni. Oni su zajedno s predstavnicima iz drugih krajeva, pojačali svoje zahtjeve Italijanima da anektiraju krajeve u kojima je buknuo ustanak ne samo na pomenutoj teritoriji, već i šire. Tvrđili su da je ustanak usmjeren isključivo protiv ustaške »Nezavisne Države Hrvatske« i ustaških zločina. U narodu su proturali vijest kako bi otpor Italijanima bio obična avantura, i da im se snage ustanika nijesu u stanju oduprijeti.

Na području Bosanske krajine i Like nalazilo se nekoliko, u to vrijeme, istaknutih Srba, među kojima je bio i Niko Novaković Longo⁵³ bivši ministar u vladi Milana Stojadinovića. Oni su u NOP-u gledali neprijatelja svojih klasnih interesa, pa su ga pokušali razbiti iznutra, oslanjajući se na Italijane. Odmah od početka ustanka, njihov uticaj postepeno prodire u redove gerilskih odreda Like i oko Strmice, Tiškovca i Bosanskog Grahova.⁵⁴ Takvu politiku zastupali su, pored ostalih, i pop Đujić i Živko Brković, oficir Jugoslovenske vojske, koji su se nalazili u redovima gerilaca.⁵⁵ Govorili su kako su Italijani spasioci srpskog naroda, kako će razoružati, pa čak i pobiti ustaše, i da se Srbima neće ništa desiti pod uslovom da ne pucaju na Italijane.

Tako je, 11. i 25. avgusta, došlo u Otriću do sastanka između njih i Italijana,⁵⁶ a 26. avgusta u Pađanima." Na tom sastanku bio je i Stevo Radenović⁵⁸ iz Srba. Čim je saznala za rad tih kapitulantskih i izdajničkih elemenata, Komanda Drvarske brigade je reagovala. Poslat je jedan vod gerilaca u selo da pohapsi sve one koji saraduju s Italijanima. Predstavnicima Štaba gerilskih odreda za Donji Lapac, pošto su doznali za do-

⁵¹ Dnevni izvještaj od 21. avgusta 1941. - AVII, k. 1, br. dok. 21/2.

⁵² Iz uputa Generalštaba Italijanske vojske vojnim jedinicama - AVII, k. 401, br. dok. 4/5a - 10.

⁵³ Odmah poslije okupacije Kraljevine Jugoslavije počeo saradivati s Italijanima. Za vrijeme rata živio u Zadru i Italiji.

⁵⁴ Zbornik, tom 4, knj. 1, dok. 222, 491 - Izvještaj Štaba NOP-a za Bosansku krajinu od septembra 1941.

⁵⁵ Oni su u početku djelovali prikriveno, a docnije su se otvoreno stavili u službu okupatora. Kasnije su se razišli, pa je zbog prestiža Đujić organizovao ubistvo Brkovića, koji je ubijen na jednom zboru u Plavnu 1942.

⁵⁶ Uvodnik »Gerilca« br. 5 od 19. 8. 1941. godine. Zbornik, tom 4, knj. 1, dok. 13, 39.

⁵⁷ Obavještenje Štaba bataljona Gerilskih odreda za Liku od 27. 8. 1941. Zbornik, tom 5, knj. 1, dok. 14 i 48.

⁵⁸ U početku ustanka stavio se u službu Italijana i bio bliski saradnik popa Đujića, četničkog komandanta. Poslije rata emigrirao.

lazak Drvarskog voda, oštro su reagovali. Oni su Štabu Drvarske brigade uputili dopis u kojem su italijanske oficire i vojnike prikazivali kao borce protiv fašizma i prijatelje ličkog naroda, te da u Drvaru nisu pravilno shvatili razgovore s Italijanima.⁵⁹ U dopisu se, pored ostalog, kaže:

»... Prema tome vi ste neispravno shvatili te razgovore i vašim postupkom u Srbu razbili ste savez svih Srba, koji su spremni da se bore protiv zajedničkog neprijatelja ... Vaše pretnje da ćete nas pohapsiti kao izdajnike, da smo oportunisti zbog razgovora sa Italijanima najbolje demantuju sami Italijani, koji su shvatili našu borbu bolje nego vi... !«

Oni su od ustaničkog rukovodstva u Drvaru tražili izvinjenje za takve postupke. Međutim, Komanda Drvarske brigade je svaku pomisao o nagodbi i pregovorima sa Italijanima energično odbacila i nazvala izdajom. U odgovoru Štabu gerilskih odreda u Donjem Lapcu je rečeno i ovo:

»... Da nisu talijanski i njemački fašistički osvajači porobili našu zemlju, ne bi Pavelić nikada došao kod nas na vlast, ne bi se ni časa održao na vlasti niti bi mogao počinuti zvjerstva i zločine nad srpskim narodom. Zbog toga se naša oslobodilačka borba protiv ustaških razbojnika ne može odvojiti od, istovremeno odlučne borbe protiv fašističkih okupatora.

Lički su predstavnici sa pravom ustali protiv svakog razgovora i svakog sporazuma sa ustaškim razbojnicima, sa tim zakletim neprijateljima srpskog naroda i slobode. A onda su dali jednu izjavu koja im nikako ne služi na čast: tražili su autonomiju pod zaštitom Kraljevine Italije, zato što vjeruju da bi jedino na taj način bili zaštićeni njihovi životi.

Šta ta izjava znači? Ona znači najotvoreniju izdaju naroda. Umjesto ustaških bandita treba da dodu oni koji su te bandite doveli i koji su svojim prisustvom omogućili njihove zločine. Treba, dakle, da narod dobrovoljno položi oružje i jedno ropstvo zamjeni drugim.

Bolju izjavu ne može poželjeti ni Musolini. Nije onda nikakvo čudo da su ti vajni Lički predstavnici obećali da neće vršiti nikakvu sabotazu na štetu italijanskih okupatora i da će ih, štaviše, obavjestiti o svakom slučaju sabotaze.

Ovo već nije obična izdaja nego veleizdaja naroda i njegove borbe. Ovo je prelaz na stranu neprijatelja, stupanje u aktivnu borbu protiv svog vlastitog naroda...⁶⁰ Ovo naše stanovište mi nigdje ne krijemo. Mi krijemo od očiju našeg neprijatelja naše busije, naše gerilske odrede, ali ne i pravedne ciljeve naše pravedne borbe. Mi ćemo krvlju naših najboljih sinova natapati svaku stopu naše djedovine i očevine sve dok ne izagnamo i posljednjeg fašističkog okupatora i ustaškog gada. I mi ćemo bezpoštedno žigosati pred narodom sve one koji hoće da našu oslobodilačku borbu skrenu na stranputicu, sve narodne izdajice koji se stavljaju u službu fašističkih osvajača.⁶¹

Poslije ovako temeljitog objašnjenja narodu i borcima, u redovima gerilskih odreda malo je bilo onih koji su istupili u prilog saradnje s

⁵⁹ Dopis Štaba gerilskih odreda za Donji Lapac i okolinu od 15. 8. 1941. AVII, k. 1701, br. dok. A-1/27.

⁶⁰ Uvodnik »Gerilca« broj 5. od 19. 8. 1941. Zbornik, tom 4, knj. 1, dok. 13 i 39.

⁶¹ Isto, strana 42.

Italijanima. Međutim, Italijani i proitalijanski elementi i dalje su nastavljali sa svojom propagandom.

U vezi s tim, Komanda Drvarske brigade procjenila je situaciju i zaključila da ustanak preživljava izvjesnu krizu, koja može biti vrlo opasna za dalji razvoj NOP-a u ovom kraju, pa i šire.⁶² Da bi spriječila takav tok događaja, organizovala je savjetovanje na kome su prisustvovali predstavnici svih gerilskih odreda Bosanske krajine i Like. Cilj savjetovanja bio je: učvrstiti ustaničke redove i zauzeti zajedničke stavove u pogledu daljeg vođenja borbe.⁶³

Na savjetovanju je učestvovalo 30 delegata: iz Donjeg Lapca, Mogočića, Vreпча, Visuća, Bruvna, Mazina, Srba, Kaldrme, Nebljusa, Oraškog Brda, Vakufa, Martin Broda, Petrovca, Trubara, Grahova, Oštrelja, Crnog Luga i drugih mjesta. Na savjetovanje su došli i predstavnici iz Šibenika i Zagreba.⁶⁴ Savjetovanje je počelo u 14 časova 31. avgusta u Drvaru, u Domu kulture, ranije činovničkom domu. Savjetovanju je prisustvovao i Marko Orešković Krtija. Poslije iscrpnog izvještaja komandanta brigade Ljube Babića o razvoju ustanka u grahovskom i petrovačkom srezu, o situaciji na položajima drugih jedinica otvoreno su i iscrpno referisali drugi prisutni delegati. Naročitu pažnju privuklo je izlaganje delegata iz Šibenika, koji je govorio o borbama gerilskih odreda oko Šibenika, Splita, Omiša, Sinja i Makarske, kao i delegata iz Zagreba o aktivnosti gerilaca oko Zagreba, Siska, Broda, Karlovca, Delnica i Fužina, a naročito o zajedničkoj borbi Srba i Hrvata protiv ustaša na Korunu.

Posije izlaganja delegata, riječ je uzeo Marko Orešković i, pored ostalog, ukazao na potrebu odlučne borbe protiv italijanskih agenata i njihovih zaštitnika, koji su zajedno sa Nijemcima glavni uzročnici zla koje je zateklo naše narode. Jednoglasno je usvojena i rezolucija, čiji zaključci glase:

»]. Mi moramo nastaviti svetu borbu nacionalnog oslobođenja ispod talijanskih i njemačkih okupatora i njihovih plaćenika ustaških bandita i domaćih izdajnika. Tu borbu mi ćemo voditi na život i smrt do pune pobjede. ..

2. Mi nemamo ništa zajedničko sa ljudima koji šuruju sa našim vjekovnim neprijateljima... Mi ne smijemo nasjesti nikakvim lažnim obećanjima da su nam Hitler i Musolini neki prijatelji, kako to tvrdi izdajnik Novaković Longo... Ko je prijatelj Paveliću, taj ne može biti prijatelj srpskog naroda. . .

3. Mi Srbi borimo se za nacionalno oslobođenje našeg naroda ispod okupatora i njihovih plaćenika... Našoj borbi nije cilj samo oslobođenje srpskog naroda, već i svih drugih porobljenih naroda naše otadžbine. Mi pružamo bratsku ruku hrvatskom i slovenačkom narodu i braći Muslimanima da naše redove ujedinimo i da zajednički povedemo nemilosrdnu borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika...

4. Mi moramo dovršiti posao na organizovanju naše vojske i pozadine, kako bismo što spremniji dočekali sve vrste neprijatelja...

⁶² Izvještaj komandanta Drvarske brigade od 2. 9. 1941. Zbornik 4, knj. 1, dok. 52, 100.

⁶³ Izvještaj o savjetovanju u Drvaru od 31. 8. 1941. godine, Zbornik 4, knj. 1, dok. 66, 141.

⁶⁴ Isto, strana 144.

5. *Naša borba je samo dio nacionalnooslobodilačke borbe svih naroda naše porobljene otadžbine... Pozivamo sve nacionalne, vjerske, kulturne, humane i druge organizacije da se priključe ovoj svetoj narodnoj borbi... »*

Poslije savjetovanja izabran je Narodnooslobodilački komitet za Bosnu i Liku, kao najviši organ narodne vlasti na čitavoj oslobođenoj teritoriji, narodni sud, narodni tužilac i drugi organi.

*

Italijanska ofanziva na slobodnu teritoriju otpočela je 9. septembra. Iz sastava italijanskog 6. armijskog korpusa angažovane su divizije »Sasari«, sa sjedištem u Kninu, i divizija »Bergamo«, sa sjedištem u Sinju, ojačane jednim artiljerijskim pukom i jednim bataljonom tenkova.⁶⁵

Zahvaljujući saradnji sa popom Đujićem, Italijani su iz Knina preko Derala i iz Vrlike preko Uništa, zauzeli 10. septembra Bosansko Grahovo, a istovremeno su bez otpora ušli i u većinu mjesta u Lici.

Snage ustanika držale su 14. septembra položaj na južnim padinama Bobare i Jadovnika, a 16. septembra Italijani su prešli u opšti napad na pravcu Grahovo - Resanovci - Drvar i od Livna preko Glamoča u pravcu Drvara. U desetodnevnim borbama na položajima oko Ploča i Resanovaca, Italijani su imali preko 100 mrtvih i više stotina ranjenih vojnika. Uništeno je nekoliko kamiona i dva topa.⁶⁶

Italijanska divizija »Sasari« sa 40 tenkova, uz jaku podršku artiljerije i deset aviona, probila je 25. septembra front ustanika i, oko 13 časova, prodrla prednjim dijelovima preko Bobare u Drvar, koji je bio 61 dan u slobodi. Pred ulazak Italijana u Drvar, uništena su ogromna materijalna sredstva da ne bi pala neprijatelju u ruke. Drvar je bio sav u plamenu. Prema unapred pripremljenom planu, zapaljena je pilana, stovarište građe, tvornica sanduka, tvornica celuloze i svi ostali industrijski objekti. Demolirana su sva željeznička postrojenja i električna centrala. Spaljeno je 55.000 m³ rezane građe i oko 700 vagona celuloze.

Ustaničke jedinice povukle su se na obronke planinskih masiva Jadovnika, Lunjevače, Klekovače i Osječenice. Štab Drvarske brigade u prvo vrijeme povukao se u Osječenicu, a potom preko Boboljusaka i Jadovnika, nakon 7 do 8 dana, stigao u s. Otaševac pod Klekovačom. Italijani su zaposjeli sva mjesta u ovom dijelu Bosanske krajine i Like: Udbinu, Lapac, Srb, Bosansko Grahovo, Glamoč, Oštrelj, Bosanski Petrovac, Bihać i Bosansku Krupu.

U mjestima koja su zaposjeli i u najbližim selima oko njih, posebno tamo gdje je bio naseljen srpski živalj, Italijani su se ponašali kao njihovi zaštitnici od ustaškog terora. Njihova propaganda imala je djelimično dejstvo na jedan broj ustanika sa terena Drvara, Grahova i Bosanskog Petrovca, koji su, pošto su dobili obećanje da im se neće ništa dogoditi zbog učešća u ustanku, otišli kućama, ali su zadržali oružje i nisu pristupili četnicima. Ti ljudi su u prvo vrijeme živjeli po selima.

⁶⁵ AVII, k. 71, br. reg. 15/1a - 1 - Raport komande Druge italijanske armije za drugu polovinu septembra 1941.

⁶⁶ Zbornik: tom 4, knj. 1, dok. 193, strana 421^*22.

Organizovali su osmatranje i postavljali zasjede prema neprijateljevim garnizonima koji, sem u sela, koja su se nalazila neposredno oko gradova, nije smio zalaziti.

Zajedno sa Italijanima u Drvar su, pored ostalih, došli pop Đujić, Brane Bogunović i Lazo Tešanović, i povezali se sa Manom Rokvićem, Vladom Moračom i Ilijom Desnicom, koji su ranije, kao ustanički komandanti, ispoljavali samovolju i šovinistički djelovali. Sada su zajedno otpočeli s pripremama za formiranje četničkog puka »Kralj Petar II«.⁶⁷

Vojno-političko rukovodstvo ustanika brzo je preduzelo potrebne mjere. Osnovni zadatak u to vrijeme bio je da se sačuva jedinstvo ustanika i povjerenje naroda, koji se masovno odazivao pozivu KPJ na ustanak, i da se borci održe na okupu.

U vezi s tim, nekoliko partizanskih četa sa područja Drvara i Bosanskog Petrovca prebačeno je na položaje prema Bihaću, Bosanskoj Krupi i Sanskom Mostu, da bi se održale na okupu i zajedno sa tamošnjim partizanskim jedinicama spriječile prodor neprijatelja prema slobodnoj teritoriji. Već 13. i 14. novembra održana je okružna konferencija u selu Otaševcu pod Klekovačom, kojoj su prisustvovali rukovodioci ustanka za Bosansku krajinu i partijski i vojni rukovodioci sa terena Drvara, Bosanskog Grahova i Bosanskog Petrovca. Temeljito je analizirana situacija iskrsla dolaskom Italijana, a posebno stanje u jedinicama. Sumirani su uspjesi postignuti u vrijeme ustanka i dvomjesečne borbe. Ukazano je i na propuste rukovodstva ustanka u dotadašnjem radu. Komunisti su otvoreno i samokritički ocijenili svoje propuste. Formiran je i Okružni komitet KPJ za Bosanski Petrovac, Drvar i Grahovo.⁶⁸

Na ovom području privremeno je data prednost političko-organizacionom radu sa narodom i u jedinicama koje su ostale na ovom području. Težište idejno-političke aktivnosti bilo je usmjereno na raskrinkavanje propagande italijanskog okupatora u narodu i nastojanja četničkih grupa da pridobiju jedan broj boraca za svoju politiku. O uspjehu drvarskih komunista na ovom zadatku i potpunom neuspjehu četničkih vođa i agitatora, govori činjenica da se u četnički puk »Kralj Petar II«, koji je tada formiran pod zaštitom italijanske vojske, uključilo iz cijelog drvarskog područja samo oko 50 ljudi.⁶⁹

U vrijeme odlučujućih borbi partizanskih jedinica u srezovima Bosansko Grahovo i Bosanski Petrovac, protiv udruženih jedinica italijanskih okupatora i njihovih saradnika, na ostalim područjima Bosanske krajine ustanak se organizaciono, politički i vojnički konsolidovao, što je posebno bilo karakteristično za Podgrmeč i Kozaru. Dobrim dijelom tome je doprinjeo dolazak vojnog i političkog rukovodstva za Bosansku krajinu, i brojnije grupe komunista iz Banje Luke i susjednih sreskih centara. Izvršena je reorganizacija ustaničkih jedinica, i stvoreni su odgovarajući uslovi za intenzivniji političko-vaspiti rad među borcima i u narodu. U toku oktobra i novembra formirana su tri krajiška NOP odreda i to: Prvi (krajiški NOP odred) za Podgrmeč i šire područje

⁶⁷ Izvještaj komandanta Šestog italijanskog korpusa - AVII, k. 82, br. dok. 50/2a-6.

⁶⁸ AVII, k. 1997, br. reg. 3-11/8 - Stenografske bilješke rukovodilaca ustanka u Drvaru i Bosanskom Petrovcu.

⁶⁹ Sjećanje Ilije Materića, jednog od organizatora ustanka u Drvaru. Zbornik: knj. 3, Beograd, 1963, strana 100-116.

Drvara, Bosanskog Petrovca i Bosanskog Grahova; Drugi (krajiški NOP odred) za područje Kozare i, Treći krajiški NOP odred za Janj, Pljevu, Manjaču i predjele centralne Bosne - između rijeka Vrbasa, Save i Bosne i planine Vlašića. Istovremeno su u ovim područjima formirani okružni komiteti Komunističke partije Jugoslavije.

Zahvaljujući dobro organizovanom idejno-političkom radu u partizanskim jedinicama i sa narodom na oslobođenoj teritoriji, koji su vodile partijska i skojevska organizacija, radu kroz čitalačke i vaspitne družine, kulturnoumetničke grupe, skupove i sastanke s omladinom i narodom, bitka za mase i za liniju NOP-a bila je dobijena u potpunosti na području 1. i 2. krajiškog NOP odreda već do kraja 1941. godine. Pokušaj Italijana da kombinacijom vojnih akcija i propagandom osujete razvoj NOP-a u ovom području, propao je u potpunosti.

*

U takvoj situaciji, okupator i njegovi saradnici prenijeli su težište aktivnosti na strategijski vrlo važno područje, njemačku okupacionu zonu u predjelu srednje Bosne, gdje, sticajem niza subjektivnih i objektivnih okolnosti, NOP nije uspio jače da učvrsti svoje pozicije. U tom području do ustanka je djelovao mali broj seoskih organizacija KPJ i SKOJ-a, pa su pripreme za ustanak bile slabije izvedene nego u jugozapadnom dijelu Bosanske krajine, Podgrmeča i Kozare. Još u toku ustanka ovdje je, sticajem okolnosti, ojačao uticaj pojedinih ustaničkih prvaka, koji su naginjali četništvu, kao na primjer, Uroša Drenovića,⁷⁰ Laze Tešanovića,⁷¹ Rade Radića,⁷² i drugih. U vrijeme obračuna s italijanskom vojnom i propagandno-političkom ofanzivom u septembru i oktobru, na području srezova Bosansko Grahovo i Bosanski Petrovac, nekoliko pročetnički opredjeljenih ustanika pobjeglo je iz tih krajeva ispred narodnog suda i sklonilo se u centralnu Bosnu kao, na primjer, Lazo Tešanović, Pavle Mutić i drugi. Istovremeno su u centralnu Bosnu u sve većem broju pristizali i izaslanici Draže Mihailovića, koji su upućeni u Bosansku krajinu sa zadatkom da se ubace u ustaničke redove i miniraju ih iznutra.

Poslije vijesti i iz istočne Bosne o previranju između partizana i četnika u prvoj polovini decembra 1941. Uroš Drenović zahtijevao je da se dozvoli formiranje četničkih jedinica i na području 3. odreda. Na sastanku Štaba 3. krajiškog NOP odreda, u kojem je vršio dužnost zamjenika komandanta, zatražio je 10. decembra 1941. da se partizanski bataljon »Petar Kočić« nazove četničkim. Očekujući da će ustupcima uspjeti zadržati Drenovića i njegove pristalice u borbi protiv okupatora, Štab 3. odreda je prihvatio taj Drenovićev zahtjev, iako je znao da je on već ranije, od polovine novembra 1941. pokušavao da vodi tajne pregovore

⁷⁰ Uroš Drenović, rezervni oficir Jugoslovenske vojske, zamjenik komandanta 3. odreda, prešao na stranu četnika, poginuo od savezničke avionske bombe 1944.

⁷¹ Lazo Tešanović, rezervni oficir Jugoslovenske vojske, u početku ustanka bio u redovima ustanika, poginuo krajem 1945. na Čemernici u borbi protiv jedinica KNOJ-a.

⁷² Rade Radić, politički radnik, odnosno politički instruktor u Štabu 4. odreda, organizator puča u 4. odredu, osuđen 1946. u Beogradu zajedno sa Dražom Mihailovićem na smrt i strijeljan.

s ustašama.⁷³ Drenovićev primjer slijedili su njegovi istomišljenici koji su počeli da stvaraju svoje četničke jedinice na području 3, odnosno 4. krajiškog NOP odreda. Tako je, u dogovoru sa Drenovićem, Lazo Tešanović formirao četnički odred na području između rijeke Vrbanje i Vrbasa, jačine oko 70 do 80 ljudi.⁷⁴ Četnička propaganda prodrla je početkom 1942. i u druge jedinice 3. odreda, odnosno u vrijeme njegove reorganizacije u 3. i 4. krajiški NOP odred. Upravo u vrijeme reorganizacije 3. odreda, četnici predvođeni Drenovićem, Tešanovićem i drugim počinju sistematski da djeluju protiv NOP-a. Po njihovom naređenju presretani su i ubijani partizanski kuriri, plijenjena povjerljiva partizanska pošta, vršena tajna likvidacija saradnika i aktivista NOP-a po selima. U isto vrijeme sabotiraju i ometaju sve mjere i akcije partizanskih komandi i partijskih rukovodstava, obavještavaju okupatorske komande po sreskim centrima i ustaše o namjerama i pokretima partizanskih jedinica, i sabotiraju ugovorene zajedničke akcije.

Tako je, krajem zime 1941/42, u vrijeme najvećeg uspona NOP-a u ovoj oblasti, bilo na pomolu rađanje novog opasnog neprijatelja u redovima samih ustanika. Dešavalo se to u trenutku kada su partizanske jedinice u Bosanskoj krajini jačine oko 8000 boraca (naoružane sa preko 6560 pušaka, 163 puškomitraljeza, preko 40 teških mitraljeza i 15 topova i minobacača), prema 12460 neprijateljevih vojnika (7650 Italijana, 850 Nijemaca, 520 ustaša i oko 3400 domobrana), imali inicijativu u svojim rukama i izglede da ozbiljno ugroze okupacioni i kvislinški sistem u cijelom ovom području.⁷⁵

U takvoj situaciji oblasno partijsko i vojno rukovodstvo preduzelo je niz konkretnih mjera i akcija za dalje organizaciono sređivanje i učvršćenje partizanskih jedinica i političkog djelovanja u jedinicama i sa narodom na terenu.

Krajem decembra 1941. godine u selu Majkića Japra u Podgrmeču, održano je vojno-političko savjetovanje kojem su prisustvovali predstavnici jedinica i političkog rukovodstva sa terena 1. i 2. krajiškog odreda. Analizirana je vojno-politička situacija na terenu i stanje u jedinicama, i postavljeni precizni zadaci za budući rad. A 3. i 4. januara 1942. održana je Okružna partijska konferencija za drvarski okrug u selu Krnjeuši na kojoj je Đuro Pucar Stari⁷⁶ podnio referat o vojno-političkoj situaciji u svijetu i u našoj zemlji, o radu partijske organizacije, stanju na terenu i u partizanskim jedinicama i zadacima u vezi s tim, s posebnim osvrtom na situaciju poslije reokupacije slobodne teritorije Like i jugozapadnog dijela Bosanske krajine od Italijana. Poslije dvodnevne, vrlo konstruktivne i plodne diskusije, odlučeno je, pored ostalog, da se odmah otpočne sa oružanom borbom na svim sektorima protiv italijanskog okupatora i njihovih saradnika, i pojača politički rad u jedinicama

⁷³ Dušan Lukač: *Ustanak u Bosanskoj krajini*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1967, strana 326-328.

⁷⁴ AVII, k. 162, br. reg. 1/1-1 - Izvještaj Operativnog štaba za Bosansku krajinu od 5. marta 42. Štabu NOPO i DVJ za Bosnu i Hercegovinu.

⁷⁵ Zbornik NOR, tom 4, knj. 3. br. dok. 93, strana 273-291.

⁷⁶ Đuro Pucar, ratni sekretar Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu, a poslije rata sekretar CK KPJ za Bosnu i Hercegovinu i član Politbiroa CK KPJ. Umro 17. aprila 1979. u Beogradu, a sahranjen u Sarajevu.

i sa narodom na terenu. Poslije te konferencije došlo je i do izvjesnih kadrovskih promjena u sreskom i opštinskim političkim rukovodstvima i vojnim komandama.

Samo nekoliko dana kasnije, otpočele su borbe na svim sektorima. Skoro svi italijanski garnizoni bili su blokirani, a u drugoj polovini januara, otpočele su i vrlo žestoke borbe i okršaji s Italijanima oko Bosanskog Petrovca, Drvara, Kulen Vakufa i Bosanske Krupe, a u susjednoj Lici oko Srba i Donjeg Lapca.

Radi lakšeg rukovođenja, u drugoj polovini januara i početkom februara 1942. od tri, formirano je pet NOP odreda. Prvi krajiški odred obuhvatao je područje Podgmeča, Drugi područje Kozare, Treći područje Manjače i Janja, Četvrti centralnu Bosnu, a Peti područje Bosanskog Petrovca, Drvara i Bosanskog Grahova sve do Livna.

Prema ovakvoj teritorijalnoj podjeli formirani su i okružni komiteti Komunističke partije Jugoslavije.

Na jednom od najznačajnijih savjetovanja komunista Bosanske krajine, na Partijskoj konferenciji u Skender Vakufu, od 21. do 23. februara 1942. kojom je rukovodio Đuro Pucar Stari, a na kojoj su, pored partijskih rukovodilaca iz vojske i pozadine, prisustvovali i svi komandanti partizanskih jedinica sa područja Bosanske krajine, glavna tema bila je pronalaženje puteva za otklanjanje i spriječavanje četničke izdaje i očuvanje jedinstva postojećih ustaničkih jedinica na liniji narodnooslobodilačke borbe. Učesnici tog savjetovanja otvoreno su u svojim izvještajima govorili o stanju u njihovim jedinicama i na terenu. Isticali su pozitivne primjere i rezultate rada i borbe, i samokritički raspravljali o slabostima u dotadašnjem radu. Većina izlaganja o rezultatima i uspjesima jedinica i o uspješnom političkom radu sa narodom, odnosila se na područje 1, 2, 5. i djelimično 3. krajiškog NOP odreda. Iznijeti su mnogi propusti, naročito u organizovanju i sprovođenju političkog rada na dijelovima teritorije 3. i 4. krajiškog NOP odreda. Većina diskutirana je, među kojima i Danko Mitrov komandant 4. odreda, iznijela mišljenje da je politički rad na području 3. i 4. odreda zapostavljen i slab, posebno rad u selima s omladinom.

Opasnost od četništva očekivana je pre na području 3, nego na teritoriji 4. odreda. Razlog za takav zaključak bio je otvoreni pročetnički rad Drenovića, dok se četničke vođe na području 4. odreda još nisu bile otvorenije deklarirale za pretvaranje postojećih partizanskih jedinica u četničke. Zato je u analizi, prijedlozima i direktivnim zaključcima koje su iznosili članovi partijskog rukovodstva Bosanske krajine, dato više mjesta pojedinim jedinicama i dijelovima teritorije 3. odreda, nego 4. odreda.

U svakodnevnom političkom radu sa borcima i narodom, trebalo je govoriti o izdajničkoj ulozi izbjegličke vlade i njenog vojnog ministra u zemlji, Draže Mihailovića, koji je prešao u otvorenu izdaju i saradnju s okupatorom. Istaknuta je potreba što čvršćeg jedinstva naroda, i šire, organizovanje i svestranije političke aktivnosti na cijeloj teritoriji, a posebno na području 3. i 4. krajiškog NOP odreda. Tražena je u narednom, presudnom, razdoblju još veća politička i vojnička odgovornost

u svim jedinicama od voda do odreda, a posebno odgovornost rukovodilaca i članova KPJ i SKOJA-a.⁷⁷

Ovaj revolucionarni oslobodilački sadržaj borbe, a posebno riješenost KPJ da se ostvari ravnopravnost među narodima i na ruševinama stare buržoaske vlasti izgradi nova narodna vlast, izazvali su brzu političku diferencijaciju i izdvajanje onih snaga koje su zastupale platformu vraćanja na staro, odnosno njihovo suprotstavljanje NOP-u.

Saradnja otvorenih i prikrivenih protivnika NOP-a u redovima ustanika s okupatorom i kvislinzima, počela je na širokom frontu usmjerenom prvo u Srbiji, Crnoj Gori i Dalmaciji. I pored velike potrebe da se postojeće njemačke i italijanske divizije upotrebe na istočnom frontu, okupatorske vlasti morale su ih zadržati u Jugoslaviji. Tako su u toku novembra i decembra 1941. jake njemačke snage, uz podršku Nedića i četnika Draže Mihailovića, uspjele da privremeno istisnu partizanske snage iz zapadne Srbije. Okupator i kvislinzi prešli su u ofanzivu i u drugim krajevima Jugoslavije, i preduzimali ofanzive, jednu za drugom.

Takav tok događaja na tlu Jugoslavije uslovio je potrebu stvaranja krupnijih, dobro organizovanih i pokretljivih vojnih jedinica, spremnih da se bore u najtežim uslovima bilo u kojem dijelu Jugoslavije. Tako je, na osnovu odluke CK KPJ i Naredbe Vrhovnog komandanta NOV i DVJ, u malom bosanskom gradu Rudom formirana 22. decembra 1941. Prva proleterska brigada, što je, osim vojničkog, imalo i širi društveno-politički značaj i smisao. U njen sastav, pored sprskih i crnogorskih bataljona, trebalo je da uđu i bataljoni iz svih pokrajina Jugoslavije, sastavljeni od najboljih boraca.⁷⁸

U vezi s tim u februaru 1942. formirane su 1. kozaračka, 2. grmečka i 3. drvarska proleterska četa od jedinica 1. 2. i 5. krajiškog odreda, od kojih je 25. marta 1942. u Čelincu, nedaleko od Banje Luke, formiran Prvi krajiški proleterski bataljon, koji je trebalo da uđe u sastav Prve proleterske brigade, tada locirane na Romaniji. U bataljonu je bilo 315 boraca, naoružanih sa 20 puškomitraljeza, mašinkama, puškama i pištoljima. Za komandanta je postavljen Zdravko Celar, a za političkog komesara Esad Midžić.

Istovremeno, prvih mjeseci 1942. došlo je do ozbiljne krize u jedinicama partizanskih odreda u istočnoj Bosni: u Majevičkom, Romanijском, Zeničkom i Ozrenskom odredu, koji su se poslije pogibije Štaba Majevičkog partizanskog odreda 21. januara 1942. u selu Vukosavcima, i legendarnog komandanta Romanijškog odreda Slaviše Vajnera Čiče na Pjenovcu kod Olova, počeli naglo osipati pod pritiskom dvije njemačke i jedne ustaške divizije, kao i četničke propagande. Većina boraca tih odreda do polovine aprila prešla je na stranu četnika. Jedino se održao Birčanski partizanski odred, koji je djelovao u širem rejonu Šekovića. Kriza je zahvatila i partizanske odrede u Hercegovini. Sve je to imalo

⁷⁷ Zbornik, tom 9, knj. 1, br. dok. 35, str. 114-126.

⁷⁸ Zbornik, tom 2, knj. 1, strana 113.

znatnog odraza i na dalji razvoj NO borbe u Bosanskoj krajini i u srednjoj Bosni, a posebno na stanje u jedinicama 3. i 4. krajiškog odreda, koji su tada bili u reorganizaciji.

Već 31. marta na 1. april 1942. pod rukovodstvom Rade Radića, četnici su izvršili puč u Jošavki i napali na sjedište Operativnog štaba za Bosansku krajinu, na Štab 4. odreda, Okružni komitet KPJ, Okružni komitet SKOJ-a i partizansku bolnicu. Poginuli su Mladen Stojanović načelnik Operativnog štaba za Bosansku krajinu, Milan Ličina do tada politički komesar 4. odreda i još 15 boraca iz sastava Proleterskog bataljona. Uhvaćeni su Rajko Bosnić, sekretar OK KPJ i Ledo Karabegović sa još 5 drugova, omladinskih rukovodilaca, i narednog dana strijeljani u blizini Jošavke.

Dva dana kasnije razbijena je Maslovarska partizanska četa i ubijen politički komesar čete Idriz Maslić, a 10. aprila, dok je Proleterski bataljon vodio borbu oko sela Rankovića sa ustašama, Buletička partizanska četa, prešla je u četnike i ubila političkog komesara čete Radmila Stefanovića, koji je na tu dužnost došao nekoliko dana ranije iz Kozačačke proleterske čete.

U s. Čečavi, četnici su 17. na 18. april ubili političkog komesara 4. bataljona 4. krajiškog odreda, Živojina Preradovića i sekretara Štaba 4. bataljona Osmana Pobrića i 18 boraca, od kojih 14 proletera iz sastava Proleterskog bataljona. Sve čete ovog bataljona prešle su na stranu četnika.

Sličan masakr načinili su četnici 21. aprila, za vrijeme napada na partizansku bolnicu u Čemernici. Tada je poginuo Karlo Roje, komandir čete u 4. odredu, i Ajša Karabegović, rukovodilac bolnice i još nekoliko teških ranjenika, među kojima i 4 borca Proleterskog bataljona.

Od tog vremena počinje otvorena saradnja četnika s okupatorom i ustaškim vlastima. Samo tri dana kasnije, 24. aprila 1942, Rade Radić održao je sastanak sa ustaškim generalom Brozovićem u Banjoj Luci, na kome je postignuta saglasnost za borbu protiv NOP-a. A 28. maja 1942, održan je zajednički sastanak predstavnika četničke i ustaške komande u selu Lipcu kod Doboja. U zapisniku s tog sastanka piše i ovo:

»... ČETNICI PRIZNAJU VRHOVNIŠTVO NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE I KAO NJENI DRŽAVUANI IZRAZUJU LOJALNOST I ODA-NOST NJENOM POGLAVARU POGLAVNIKU I PRIVRŽENOST NEZAVISNOJ DRŽAVI HRVATSKOJ« i dalje:

- pod tačkom 6. ... »streljivo ukoliko to bude situacija zahtjevala izdavati će hrvatske državne vlasti četničkim postrojbama«

- pod tačkom 7. ... »četnici koji budu ranjeni u borbi sa partizanima mogu se liječiti u bolnicama i ambulancama, kao i ostali pripadnici oružanih snaga NDH«,

- pod tačkom 8. ... »pripadnicima četničkih postrojbi priznati će se nagrade i odlikovanja ukoliko se istaknu u borbi protiv partizana«.¹⁹

Što je vrijeme više odmicalo, situacija se sve više zaoštravala, posebno u srednjoj Bosni. Jedinice 4. odreda i Proleterskog bataljona, koji je zadržavan u srednjoj Bosni, napadane sa svih strana i razvučene na

¹⁹ AVII, k. 163, br. reg. 10/2 i k. 225, br. reg. 84.

širokom frontu, nisu bile u stanju da se suprotstave četničkoj najezi. Nije se promijenilo stanje ni poslije dolaska Udarnog bataljona 2. krajiškog odreda. S Odredom je stigao i Đuro Pucar Stari, koji je preko Manjače i Skender Vakufa došao 18. aprila 1942. u Vijačane kod Prnjavora, i zadržao se tu do 20. maja. Od početka aprila do kraja maja na stranu četnika, pod pritiskom njihove propagande, prešle su sve partizanske čete 4. odreda, sem Prnjavorske, koja se održala do 12. juna, i Crnovrške koja je uspješno branila područje Crnog vrha do 27. maja, kada je bila razbijena.⁸⁰

Posljednjih dana maja 1942. od partizanskih snaga u srednjoj Bosni ostao je samo Krajiški proleterijski bataljon, oslabljena Prnjavorska četa i četiri gerilske grupe od po 15 boraca, u koje su bili svrstani i preostali rukovodioci Štaba 4. odreda i Okružnog komiteta KPJ, borci pratećeg voda i članovi Štaba 4. bataljona 4. krajiškog odreda.

Na zajedničkom sastanku održanom u Vijačanima, 29. maja,⁸¹ kome su prisustvovali članovi OK KPJ, članovi Štaba 4. odreda, i Štaba Proleterijskog bataljona, odlučeno je da se Proleterijski bataljon prebaci preko rijeke Vrbasa na Kozaru, a da gerilske grupe ostanu na terenu srednje Bosne i da vrše diverzije u pozadini neprijatelja.

Međutim, pošto je put Bosanska Gradiška - Banja Luka bio posjednut jakim njemačko-ustaškim motorizovanim snagama, Proleterijski bataljon nije uspio da se prebaci na Kozaru, već se vratio u širi rejon Motajice i, 8. juna, napao u zoru ustaško uporište u s. Donja Lepenica, na putu Srbac - Prnjavor. U uporištu se nalazila jedna satnija domobrana i nekoliko žandarma. Napad nije uspio zato što je posada bila na vrijeme obaviještena o početku napada⁸² na osnovu ultimatumu koji joj je poslao Danko Mitrov, i povukla se na vrijeme.

U isto vrijeme dok je Proleterijski bataljon napadao to ustaško uporište, novoformirani četnički odred »Borja«, pod komandom zamjenika komandanta odreda Jove Kitića,⁸³ zaobišao je Proleterijski bataljon sa sjeveroistočnih padina Motajice i, u sadejstvu s jedinicama jednog njemačkog bataljona, napao ga s leđa.

Glavnina već desetkovanog Proleterijskog bataljona u prethodnim borbama, i jedan deo boraca gerilskih grupa probila se do 13 časova u rejon Gradine - najviši vrh, tt 652, na greben Motajice. Poslije šestodnevnog boravka u okruženju na grebenu Motajice, Bataljon se 13/14. juna pod vrlo teškim uslovima, kiši i oluji, prebacio preko mutne i nabujale rijeke Save, prešao komunikaciju Beograd - Zagreb, i dočepao se slavonskih planina.

Poslije borbe na Motajici, 10. juna 1942, pošto je bio uhvaćen, četnici su strijeljali komandanta Proleterijskog bataljona Zdravka Čelara u selu Rakovcu, na putu Srbac - Prnjavor. Zajedno sa Zdravkom streljani su politički delegat voda Franjo Nanut i Šalih Hadžiselimović, borac Proleterijskog bataljona.

⁸⁰ Savo Trikić i Dušan Repajić: *Proleterijski bataljon Bosanske krajine*, strana 123-124.

⁸¹ Isto, strane 127 i 135.

⁸² Isto, strana 140-141.

⁸³ Jovo Kitić, bivši policajac, u početku ustanka komandir Vlajičke partizanske čete u 4. odred, za vrijeme puča u Jošavki prešao na stranu četnika, poginuo posljednjih dana 1942. u borbi s jedinicama 3. bataljona 3. krajiške brigade kod Teslića.

Dan kasnije četnici su iz zasjede kod sela Srđevići ubili komandanta 4. krajiškog odreda Danka Mitrava, a 19. juna 1942. između sela Devetine i sela Boškovići sekretara OK KPJ Milana Radmana, koji je poslije borbe na Motajici, sa Crnovrškom gerilskom grupom, stigao u region Crnog vrha.⁸⁴

Samo za vrijeme boravka u srednjoj Bosni, od druge polovine februara do 8. juna, iz Proleterskog bataljona poginulo je 78 boraca. Do kraja juna četnici su u srednjoj Bosni poubijali više od 60 istaknutih vojnih i političkih rukovodilaca i nekoliko desetina boraca 4. odreda.

Poslije prelaska Proleterskog bataljona u Slavoniju, četnici su u potpunosti ovladali srednjom Bosnom između rijeka Bosne, Vrbasa i Save, i na jugu do komunikacije Jajce - Travnik.⁸⁵

I tako, dok su se četnici obračunavali sa Proleterskim bataljonom i preostalim dijelovima 4. odreda u srednjoj Bosni, dotle su jedinice Trećeg krajiškog odreda i udarni bataljon Prvog krajiškog odreda koji je brojao preko 600 boraca sa 70 puškomitraljeza i Petog krajiškog odreda sa preko 450 boraca i 50 puškomitraljeza, uspjele savladati krizu na svome području, iako uz velike gubitke. Tako je dalji prodor četničkog nadiranja prema Bosanskoj krajini konačno bio zaustavljen na rijeci Vrbasu.

Istovremeno, sve jedinice iz sastava 1. 2. i 5. krajiškog odreda, pod komandom Operativnog štaba za Bosansku krajinu, razvile su vrlo živu vojničku i političku aktivnost.

Na cijeloj oslobođenoj teritoriji uspostavljeni su organi narodne vlasti - seoski, opštinski, sreski, okružni NO odbori, organizacije SKOJ-a i Antifašističkog fronta žena.

Jedinice 1. i 2. odreda oslobodile su Prijedor 16. maja, a Ljubiju 17. maja.⁸⁶ Samo u borbi za oslobođenje Prijedora zarobljeno je 200 ustaša i preko 1.100 domobrana. Ubijen je komandant pukovnije Zlobec. Dva dana ranije, izaslanik Pavelića, Slišković, proglasio je Prijedor hrvatskim »Alkazarom«.

Zaplijenjene su 2 haubice, 5 minobacača, 8 teških mitraljeza, 15 puškomitraljeza, preko 1.200 pušaka i druga oprema. Naši gubici 30 poginulih i 60 ranjenih.

Bio je to veliki vojnički i politički uspjeh.

Samo 5 dana kasnije, 21. maja u selu Lamovitoj kod Prijedora, formirana je Prva krajiška NOU brigada,⁸⁷ sastavljena od boraca 1, 2. i 5. odreda. Tada je u Brigadi bilo 1.186 boraca i rukovodilaca, među kojima 284 člana KPJ i 300 članova SKOJ-a, naoružanih sa 1.053 puške, 74 puškomitraljeza, 5 teških mitraljeza i 3 minobacača.⁸⁸

⁸⁴ Savo Trikić i Dušan Rapajić: *Proleterski bataljon Bosanske krajine*, strana 139-168.

⁸⁵ Zbornik, tom 4, knj. 5, dok. 118, str. 317, izvještaj Štaba prol. bataljona Bosanske krajine.

⁸⁶ Zbornik, tom 4, knj. 5, dok. 37.

⁸⁷ Zbornik, tom 4, knj. 5, dok. 29.

⁸⁸ Zbornik, tom 4, knj. 5, dok. 150, str. 390. Izvještaj Velike Župe Sana i Luka od 27. maja 1942. ili M. Gončin i Stevo Rauš: *Prva krajiška udarna brigada*, Beograd, 1981, strana 9.

U s. Bošnjacima, kod Sanskog mosta formirana je 2. avgusta Druga krajiška brigada od jedinica 1, 2. i 5. odreda. U stroju je bilo 1.200 boraca naoružanih jednim topom, 8 minobacača, 56 puškomitraljeza, 5 teških mitraljeza i oko 1.000 pušaka.

Na slobodnu teritoriju kod Prijedora spustila su se 23. maja 1942. dva aviona »brege« i »potez«.⁸⁹ U vezi s tim zapovjedništvo Treće oružničke pukovnije iz Banje Luke javlja:

... »Dne 23. svibnja 1942. godine u 9,20 sati sa jednim krilašom sa pilotom častničkim namjestnikom Franjom Kluz, koji je poletio sa Banjalučkog aerodroma i nosio 7 pušaka, 2 sanduka streljiva i konzervi, namjenjenim posadi u Sanskom Mostu. ... i drugi krilaš sa poručnikom Rudolfom Čajevac i vojnikom Milutinom Jazbecom, koji je nosio jedan sanduk streljiva i 100 kilograma soli posadi u Gornju Sanicu - spustili u Prijedoru i predali partizanima«.⁹⁰

Poslije višemjesečne opsade jedinice 5. krajiškog odreda oslobodile su 25. maja 1942. godine Bosanski Petrovac,⁹¹ a 20. juna Glamoč.⁹²

Istog dana jedinice 1. krajiškog odreda oslobodile su Bosansku Krupu.⁹³

Ovakav razvoj događaja nije odgovarao okupatoru i njegovim slugama, ustašama i četnicima. Radi toga su, poslije temeljitih priprema 10. juna 1942. dok se Proleterski bataljon nalazio u okruženju na Motajici, otpočeli ofanzivu na Kozari.⁹⁴

Za ofanzivu na Kozaru oformljena je »Borbena grupa zapadna Bosna« - (*Kampfgruppe West Bosnien*) pod komandom generala Štala (*Stahl*).

Ukupna jačina neprijateljevih snaga koje su učestvovala u ofanzivi, bila je oko 72.000 vojnika, podržanih sa 15 aviona i oko 2.000 četnika.

U to vrijeme 2. krajiški odred brojao je oko 3.500 dobro naoružanih, hrabrih i politički stabilnih boraca.

Iz navedene grupacije jedinica neprijatelja, formirana je borbena grupa »Fon Vedel«, koja je nastupala na pravcu glavnog udara od Banje Luke preko Piskavice u pravcu Prijedora.

Za osiguranje lijevog krila ove grupe, na pravcu Banja Luke - Bronzani Majdan i, dalje, prema Prijedoru i Sani, nastupala je borbena grupa »Fric«.

Ostale snage nastupale su na pravcima Bosanski Novi - Prijedor i Kostajnica - Prijedor.

Na rijeci Savi postavljeni su mađarski brodovi, koji su blokirali Kozaru sa sjevera.

Put Bosanska Gradiška - Banja Luka posjele su jedinice za akciju »Vindhrst« u jačini 4 do 5 četa folksdojčera.

Četnici su nastupali iz rejona Manjače prema Bronzanom Majdanu i rijeci Sani.

⁸⁹ Zbornik, tom 4, knj. 5, br. dok. 149.

⁹⁰ Izvještaj 3. oružničke pukovnije iz B. Luke, 7 s. br. 56, od 26. svibnja 1942.

⁹¹ Zbornik, tom 4, knj. 5, br. dok. 45, strana 28 - izvještaj Štaba 5. krajiškog odreda.

⁹² Zbornik, tom 4, knj. 6, br. dok. 44 i 155.

⁹³ Zbornik, tom 4, knj. 6, br. dok. 55.

⁹⁴ Zbornik, tom 4, knj. 5, br. dok. 108.

Cilj neprijatelja bio je: u prvoj fazi opkoliti i odsjeći Kozaru od susjednih ustaničkih područja, a u drugoj postepeno stezati obruč, okružiti i uništiti snage 2. odreda, »pročistiti« i »smiriti« Kozaru i, na taj način, ugušiti NOP u ovom kraju. Potom, prema razvoju situacije, preduzeti ofanzivu i na druga žarišta ustanka.

Snage 2. odreda i narod Kozare našli su se u okruženju. Punih dvadeset i pet dana, sve do 5. jula, vođene su žestoke i krvave borbe. Za to vrijeme, prema vlastitom priznanju, neprijatelj je imao oko 1.600 poginulih, 1.100 zarobljenih i 400 ranjenih. Jedinice 2. odreda zaplijenile su 3 topa, 15 teških mitraljeza, nekoliko desetina puškomitraljeza, 15 mašinki, preko 800 pušaka, oko 75.000 metaka i drugu ratnu opremu.

Ustaše su, a posebno pripadnici po zlu poznate Mrakove bojne žarile i palile po Kozari, klali i ubijali ne samo narod već i stoku i živinu - sve ono što je davalo znake života. Iza njih su ostajala pogorjela i opustošena sela - popaljene kuće i pomoćne zgrade. Ustaše su »pročišćavale« i »smirivale« Kozaru.

Ogromna masa naroda, prije svega, stariji ljudi, žene i djeca, otjerani su u logore u Jasenovcu kod Gradiške i u druge logore, ili su pak, deportovani preko Save u Slavoniju.

Cim su se jedinice 2. krajiškog odreda probile iz obruča prešle su u protivnapade. Dobrljin,⁹⁵ je zauzet 3. jula a 5/6. jula izvršen je napad na Bosanski Novi, koji je samo djelimično uspio.

Ponovo je porušena željeznička pruga Bosanski Novi - Prijedor - Piskavica i Bosanski Novi - Dobrljin na više mjesta.

Za vrijeme neprijateljeve ofanzive na Kozaru, jedinice 1, 5. i 3. odreda pojačale su aktivnost na svim sektorima.

Pod jakim pritiskom jedinica 5. krajiškog odreda, Italijani su 30. juna na 1. jul napustili Drvar⁹⁶ i probili se prema Bosanskom Grahovu.

Ključ je oslobođen 28. jula.⁹⁷ Ubijeno je 50 ustaša, a zarobljeno 30 domobrana. Zaplijenjena su 2 minobacača, 1 teški mitraljez, 1 puškomitraljez i 60 pušaka. Naši gubici 17 mrtvih i 40 ranjenih. Jedinice 1. krajiškog odreda oslobodile su Sanicu⁹⁸ 31. jula

Između Operativnog štaba za Bosansku krajinu, i jedinica na Baniji i u Lici, poslije ofanzive na Kozari, uspostavljena je čvršća veza, dogovorena saradnja i napravljen zajednički plan za borbu protiv neprijatelja.⁹⁹

U junu je na područje Bosanske krajine stigao CK KPJ, Vrhovni štab NOV i POJ, bolnica pri Vrhovnom štabu sa grupom proleterskih brigada - Prvom i Drugom proleterskom, Trećom sandžačkom i Četvrtom i Petom crnogorskom. Na putu za Bosansku krajinu, pošto su prešle prugu Sarajevo - Mostar, proleterske brigade oslobodile su Prozor,

⁹⁵ Zbornik, tom 4, knj. 6, br. dok. 14.

⁹⁶ Zbornik, tom 4, knj. 6, br. dok. 14 i 32.

⁹⁷ Zbornik, tom 4, knj. 6, br. dok. 56.

⁹⁸ Zbornik, tom 4, knj. 6, br. dok. 74.

⁹⁹ Zbornik, tom 4, knj. 6, br. dok. 58.

Gornji Vakuf, Duvno i Livno. Pokušaj da u sadejstvu sa Prvom krajiškom brigadom zauzmu Kupres nije uspio.

Zatim su, Prva i Druga proleterska brigada orijentisane prema Bosanskom Grahovu, Drvaru i Bosanskom Petrovcu; Treća sandžačka prema Manjači, a Četvrta i Peta crnogorska prema Travniku i Bugojnu. Vrhovni štab i CK KPJ smjestili su se, u prvo vrijeme, u Drvar, a zatim su prešli na Oštrej. Centralna bolnica sa preko 500 teških ranjenika razmjestila se u Ataševcu pod Klekovačom i u Jasikovcu kod sela Drinića, gdje su bili izgrađeni bolnički objekti (barake).

Beo obzira na brojnost, udarnu snagu, naoružanje i borbena raspoloženje boraca krajiških jedinica, kao i veliki odziv naroda na ustanak i privrženost NOP-u, dolazak proleterskih i udarnih brigada imao je veliki značaj za dalji razvoj NOP-a, ne samo u Bosanskoj krajini, već i u susjednim rejonima - Slavoniji, Baniji, Lici i Dalmaciji.

Paralelno sa razvojem narodnooslobodilačkog rata i revolucije naroda Jugoslavije, krajem 1941. i u prvoj polovini 1942. pod uplivom opštih tokova i prilika u svijetu, a posebno razvoj situacije na istočnom frontu - odigrale su se krupne kvalitetne promjene. Definitivno je izvršena vojno-politička podjela i grupisanje zaraćenih zemalja. Ulazak Sjedinjenih Američkih Država u antifašistički blok doprineo je jasnijem sagledavanju perspektive borbe naroda i zemalja koje su se, sticajem raznih okolnosti, udružile u obuzdavanju i uništavanju fašizma i spašavanju čovječanstva od katastrofe.

Militaristički vrhovi, vodeće sile totalitarnog bloka, Njemačke, koja je sve do napada na SSSR navikla na brze i lake pobjede, poslije zaustavljanja njene armije na dugačkom istočnom frontu, a zatim poraz pod Moskvom i gubici koje je pretrpila krajem 1941. i u prvim mjesecima 1942. od jedinica Crvene armije, kao i poraz u Africi - uvjerali su se da će borba protiv SSSR-a i Velike Britanije biti veoma duga i teška. U vojnim i političkim vrhovima fašističkog bloka sve više je bilo onih koji su sumnjali u sigurnu i brzu pobjedu.

Eto, u takvim opštim prilikama i u razmahu narodnooslobodilačke borbe i revolucije u Bosanskoj krajini, po naredbi Operativnog štaba za Bosansku krajinu i uz saglasnost Vrhovnog štaba NOV i POJ, 22. avgusta 1942. u selu Kamenici kod Drvara, formirana je Treća krajiška narodnooslobodilačka udarna brigada.